

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Serce czy rozum? : wybrane etyczne dylematy zawodu psychologa na przykładzie filmu "Serce nie służy" (Prime)

Author: Mariola Paruzel-Czachura

Citation style: Paruzel-Czachura Mariola. (2014). Serce czy rozum? : wybrane etyczne dylematy zawodu psychologa na przykładzie filmu "Serce nie służy" (Prime). W: M. Brol, A. Skorupa (red.), "Psychologiczna praca z filmem" (S. 113-149). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Mariola Paruzel-Czachura

Serce czy rozum? Wybrane etyczne dylematy zawodu psychologa na przykładzie filmu „Serce nie służy” (*Prime*)

Film: Serce nie służy (*Prime*), prod. USA, 2005, reż. Ben Younger, czas trwania: 105 min

Obszary psychologii: etyka zawodu psychologa

Omawiane zagadnienia: etyczne dylematy zawodu psychologa, kodeks etyczny zawodu psychologa, kwestia tajemnicy zawodowej

Zastosowanie: na kierunku psychologia (etyka zawodu psychologa, na wszystkich specjalizacjach psychologicznych)

Zanim przeczytasz:

Stopień, w jakim rozdział ujawnia fabułę filmu: 5/5

Czy rozdział ujawnia zakończenie filmu? TAK

Wprowadzenie

We współczesnym świecie, w którym „mieć” często wygrywa z „być”, wciąż pozostają nierozwiązane sprawy, niejednoznaczne kwestie, te, które określa się słowami „natury etycznej”. Być może etyczne dylematy nie towarzyszą każdemu człowiekowi w jego codziennym życiu, ale na pewno pojawiają się przy wykonywaniu licznych zawodów, między innymi zawodu psychologa (por. Brzeziński, Chyrowicz, Poznaniak, Toeplitz-Winiewska, 2009; Stepulak, 2001). Chociaż o etyce zawodu psychologa jeszcze niedawno nie mówiło się zbyt wiele, dziś docenia się ogromną jej rolę w procesie kształcenia (por. Dodatek META).

META — obecnie kształcenie na studiach psychologicznych obejmuje cztery sfery: metodologię (M), etykę (E), teorię (T) i aplikację (A). Treści te opracowali wybitni polscy psychologowie: Jan Strelau, Jerzy Brzeziński i Dariusz Doliński (2004).

Dopiero od kilku lat studenci psychologii w różnych jednostkach uniwersyteckich mogą rozwijać swoją wrażliwość etyczną na osobnych poświęconych tej tematyce zajęciach.

Rozterki natury moralnej mogą pojawiać się w każdym obszarze psychologii, niezależnie od tego, czy pracujemy z dziećmi, czy z dorosłymi, czy jesteśmy psychologami sądowymi, doradcami zawodowymi, psychologami sportu, psychoterapeutami, czy psychologami szkolnymi. Nie sposób tu opisać wszystkich dylematów, z jakimi może być zmuszony zmagać się psycholog. Żaden podręcznik nie poda też najlepszych rozwiązań. Erich Fromm (1996) napisał, że dobrym sposobem na poradzenie sobie z dylematami natury etycznej jest dystans do świata. Przyglądanie się światu i krytyczny do niego stosunek to według owego filozofa i terapeuty odpowiednia droga, którą powinien podążać każdy psycholog. W niniejszym tekście podejmuję próbę analizy jednego z trudniejszych dylematów etycznych, który pojawia się na granicy pracy zawodowej i życia prywatnego psychologa. Na czym polega jego wyjątkowość? Otóż okazuje się, iż za każdym psychologiem stoi człowiek ze swoimi słabościami. Nie istnieją żadne „zasady życiowe” ani inne „prawa psychiczne”, które pozwoliłyby nam w łatwy i szybki sposób rozwiązywać własne problemy. Pacjenci mogą jednak oczekiwać, iż psycholog czy psychoterapeuta będzie nie tylko dobrym lekarzem duszy, ale i wzorem do naśladowania w życiu prywatnym. Jean Piaget napisał kiedyś, że „w kołach psychologicznych można oczywiście spotkać («psychologia przyciąga psychopatów» — jak mawiał Claparède) jednostki o mentalności kolekcjonerów motyli lub kartek pocztowych” (Piaget, 1967, s. 132). Z pewnością nieobcy jest też czytelnikowi stereotyp „psychologa-świra”. Profesjonalny pomagający może więc być zmuszony rozwiązać dylematy: gdzie leży granica mojego bycia psychologiem? Czy w życiu prywatnym mam zapomnieć o wiedzy zdobytej na studiach i w praktyce zawodowej? Czy w życiu zawodowym mam zapomnieć o życiu prywatnym? Jak rozdzielić te dwa światy? Albo jak je połączyć? Dylematy te zostały ukazane w filmie „Serce nie sługa”, w którym jedna z głównych bohaterek — psychoterapeutka Lisa — musi poradzić sobie z pogodzeniem dwóch ważnych życiowych ról: matki i terapeutki.

Tytuł filmu

Tytuł filmu można tłumaczyć jako „W kwiecie wieku” (ang. *In the prime of life*). Nawiązuje on więc do etapu życia, w jakim znalazła się Rafi. Niektórzy z widzów żartują, iż oznacza on liczbę pierwszą (ang. *prime*), co z kolei nawiązuje do wieku Rafi i Davida (37 i 23 lata).

Fakt, że psychoterapeuci najbardziej sobie cenią pracę i życie rodzinne potwierdziła empirycznie Agata Woźniak-Krakowian (2004)¹. Dlatego też wydaje się, iż „Serce nie sługa” w trafny sposób porusza problematykę etyki zawodu psychologa, podejmuje bowiem jedno z najbardziej palących pytań związanych z wykonywaniem tej profesji: Czy mogę i czy powinienem oddzielić siebie w życiu prywatnym od siebie w życiu zawodowym? Choć film dotyczy pracy psychoterapeutycznej, to jednak zawarte w nim pytanie jest uniwersalne, konieczność jego zadania może bowiem zająć przy wykonywaniu pracy we wszystkich psychologicznych specjalizacjach (a także w innych zawodach). Okazuje się, że nie każdemu psychologowi łatwo jest na nie odpowiedzieć, podobnie czasem trudno jest przedstawicielom tej profesji rozwiązać inne związane z nim etyczne dylematy.

Etyka a moralność

Jak wskazuje Seweryn Dziamski (2000), termin „moralność” pochodzi od łacińskiego słowa *moralis*, oznaczającego zwyczaj, obyczaj. Jako zwyczaj, obyczaj tłumaczy się również greckie słowa *ethikos* i *ethos*. Moralność i etyka były w historii filozofii różnie rozumiane, najczęściej jednak nie utożsamiano ich ze sobą. Maria Ossowska (1963) podkreśla, że słowa „etyka” i „moralność” nie są synonimami, nie mogą więc być używane zamiennie. Zazwyczaj **etyka** była utożsamiana z filozofią moralną, a więc filozoficzną refleksją nad moralnością (por. Diogenes Laertios, 2004), zaś przez **moralność** rozumiano „pewne zjawisko psychologiczne i społeczne, związane z wyznawanymi systemami wartości lub dającymi się oceniać sposobami postępowania” (Środa, 2006, s. 6). Tak więc etyka to dziedzina filozofii (często powiązana z danym systemem religijnym), która mówi, jak być powinno (lub ewentualnie opisuje w naukowy sposób, jaka jest moralność ludzi), a moralność jest związana z konkretnymi wartościami, poglądami, emocjami i zachowaniami poszczególnych jednostek. Moralność, tak jak osobowość, to coś charakterystycznego i specyficznego dla danego człowieka lub grupy osób. Należy pamiętać, iż rozstrzygnięcia te nie są ostateczne, dlatego najlepiej dopytać w rozmowie o to, jak nasz interlokutor rozumie dane pojęcie. W niniejszym artykule uznaje się, że moralność jest postawą, na którą składają się nasze zachowania, światopogląd, rozumowanie moralne oraz emocje i motywacje (por. Paruzel-Czachura, Marchewka, 2013), etyka to nauka o powinnościach, a z kolei opisem moralności jednostek zajmuje się nauka o moralności (w tym psychologia moralności).

Maria Orwid i Maciej Pilecki pisząc o specyfice zawodu psychoterapeuty, podkreślają, że „sam fakt bycia psychoterapeutą nie chroni przed problemami

¹ Autorka pytała z użyciem samodzielnie skonstruowanej ankiety ponad 500 zawodowych „pomagaczy” o wyznaczniki ich jakości życia. 81% badanych odpowiedziało, że są to praca i wykonywany zawód, 78% wskazało na przyjaźnię, a 72% na życie rodzinne. Były to najwyższe cenione wartości wśród respondentów.

emocjonalnymi i życiowymi. Efektywność w udzielaniu pomocy innym nie powoduje wprost jakiegś szczególnej kompetencji w rozwiązywaniu własnych problemów” (Pilecki, Orwid, 2004, s. 85).

Wybrany cytat

Lisa do Rafi podczas kolacji: „Sama teraz widzisz, że nawet terapeuci mają zakręcone rodziny”.

Jerzy Brzeziński i Małgorzata Toeplitz-Winiewska stwierdzają, że kiedy przyglądamy się kodeksom etycznym, to trudno nam ich nie akceptować, lecz dopiero kiedy mamy do czynienia z określonymi sytuacjami życiowymi, pojawiają się etyczne dylematy (por. Brzeziński, Toeplitz-Winiewska, 2008).

Dylemat etyczny psychologa

Jest to sytuacja, w której psycholog musi wybierać między dwoma odmiennymi wartościami. Istota dylematu polega na tym, że wybór jest trudny, a także na tym, że żadne rozwiązanie nie zadowala nas w pełni (Jones, Shillito-Clarke, Syme, Hill, Casemore, Murdin, 2005). Dylemat etyczny może być też rozumiany jako konflikt aksjologiczny, a więc sytuacja, w której „zachodzi niezgodność bądź pomiędzy normami współtworzącymi dany typ świadomości indywidualnej, bądź pomiędzy normami należącymi do różnych typów świadomości (indywidualnej lub społecznej)” (Spendel, 2005, s. 58—59).

Z kolei Marian Stepulak pisze, że „mimo iż polscy psychologowie posiadają własny kodeks etyczny, to nadal na swoje rozwiązanie czekają wciąż nowe problemy i konflikty o charakterze etyczno-moralnym” (Stepulak, 2001, s. 396). Brzeziński podkreśla fakt, że etyczne dylematy pojawiają się gdzieś między kodeksem etycznym a praktyką (por. Brzeziński, 1996), Zbigniew Spendel zaś stwierdza, że „etycy swoje dociekania prowadzą zwykle na bardzo wysokim poziomie ogólności (co skądinąd wydaje się oczywiste), toteż z perspektywy uczestnika konkretnej dziedziny praktyki analizy etyczne jawią się częstokroć jako po prostu zbyt ogólnikowe” (Spendel, 1994, s. 61). Tym bardziej więc wydaje się konieczne podjęcie problematyki konkretnych dylematów etycznych, z którymi można się zetknąć w zawodzie psychologa, a które zazwyczaj budzą silne emocje i są przyczyną rozterek ludzi wykonujących tę profesję. Obok wspomnianych dylematów etycznych, które obejmują między innymi pytania o ingerencję terapeuty w system wartości pacjenta i możliwość nawiązania z nim przyjacielskich relacji, „Serce nie sługa” obrazuje problemy związane z dochowaniem przez psychologa tajemnicy zawodowej czy z relacją między pomocą psychologiczną a religią. Wymienione zagadnienia zostaną omówione w niniejszym rozdziale. Film jest

też okazją do analizy błędów, jakie może popełnić psycholog w pracy z drugim człowiekiem. W rozdziale tym znajdują się również informacje dotyczące kodeksów etycznych, które mogą służyć specjalistom pomocą w rozwiązywaniu moralnych dylematów.

Także dwa inne analizowane w niniejszym podręczniku filmy: „Całe życie z wariatami” (rozdz. 3.) i „Buntownik z wyboru” (rozdz. 5.) podejmują między innymi problematykę etyki zawodu psychologa. W celu lepszego zrozumienia tematu zalecane jest przeczytanie również wymienionych rozdziałów.

Film stanowi bardzo dobry punkt wyjścia do podjęcia zagadnień etycznych, pozwala bowiem umieścić etyczne problemy w konkretnej sytuacji, przez co stają się one bardziej realne. Jak wynika z dydaktycznych doświadczeń autorki niniejszego tekstu, studenci psychologii bardzo dobrze znali kodeks etyczny zawodu psychologa, trudno jednak przychodziło im rozwiązywanie konkretnych problemów. Niektóre kwestie mogą się wydawać studentom zbyt odległe od życia, stąd też zobrazowanie etycznych dylematów w filmie być może jest jedną z ciekawszych metod czyniących zajęcia bardziej interesującymi. Chociaż „Serce nie służy” to produkcja tak niskobudżetowa, że Uma Thurman musiała nosić w nim swoje prywatne ubrania a pies terapeutki faktycznie należy do Meryl Streep i ma na imię Digby, to jednak jest to dobrze wyreżyserowany film, który w ciekawy sposób pokazuje problemy etyczne, przed jakimi może stanąć psycholog. Warto więc włączyć go do programu ćwiczeń z zakresu etyki zawodu psychologa.

Krótki opis filmu

Akcja filmu Bena Youngera, utalentowanego reżysera, który otrzymał nominację do nagrody *Independent Spirit*, toczy się w Nowym Jorku. Mimo to podjęte w nim kwestie wydają się uniwersalne. Obracając się w świecie mody, trzydziestosiedmioletnia Rafi (Uma Thurman) świeżo po rozwodzie spotyka przypadkiem w kinie przystojnego malarza Davida (Bryan Greenberg), znajomego jej przyjaciela. Jedynym problemem, jaki pojawia się w ich związku, jest spora różnica wieku — David ma dopiero 23 lata. W jednym z filmowych dialogów Rafi stwierdza z przerażaniem, że niektóre jej T-shirty są starsze niż Dave. W tym trudnym dla niej okresie życia korzysta z pomocy psychologicznej dr Lisy Metzger (Meryl Streep). To ona namawia Rafi do korzystania z życia, ona też zachęca ją do pójścia na randkę. Z czasem okazuje się, że Rafi i Davida dzieli nie tylko wiek, ale i wyznanie religijne oraz światopogląd. On jest wyznawcą judaizmu, wciąż mieszka z dziadkami, religia jest dla niego bardzo ważna, rozmawia o niej już na pierwszej randce, a jego matka oczekuje, że wyjdzie za mąż za żydówkę. Rafi natomiast jest niepraktykującą katoliczką, dla której istotną wartością jest

niezależność. Bariery te według terapeutki nie są jednak nie do pokonania, prawdziwa miłość jest bowiem w stanie pokonać wszelkie przeszkody. Ważne są uczucia, a nie społeczne konwenanse. Rafi nabiera więc pewności siebie i kontynuuje związek. Lisa, zadowolona z postępów swojej pacjentki, nie podejrzewa jednak, że ta zakochała się w jej synu. Kiedy poznaje prawdę, sytuacja ulega drastycznej zmianie.

Najważniejsze sceny, scena A

Sesja terapeutyczna, podczas której Lisa zaczyna podejrzewać, że Rafi spotyka się z jej synem (30:41—32:50 minuty filmu).

Lisa: „Wciąż jeszcze przejmujesz się jego wiekiem?”

Rafi: Jeszcze jak. „W niektórych krajach za to zamykają. On ma 23 lata.”

L: „Ostatnio mówiłaś, że 27.”

R: „Naprawdę? Pewnie tak. Wybacz, to było kłamstwo.”

L: „Dlaczego skłamałaś?”

R: „Pewnie się wstydziłam, że jest taki młody.”

L: „Czym się zajmuje?”

R: „Jest artystą (...) Nie może się z tym pogodzić. Rodzina tego nie pochwała.”

L: „Gdzie mieszka?”

R: „Przy Grandstreet, na Manhattanie. Jeszcze u niego nie byłam, mieszka z jakimiś ludźmi, więc wcale mi się nie pali.”

L: „Czas minął [Rafi zagubiona spogląda na zegarek, jeszcze nie minęła godzina spotkania — przyp. autorki]. Spotkamy się w poniedziałek.”

R: „OK. Wszystko w porządku?”

L: „Tak. Nie. To znaczy nic się nie dzieje, tylko muszę gdzieś lecieć.”

[Zszokowana Lisa wyprasza zakłopotaną pacjentkę, która nie podejrzewa prawdy. Kiedy Rafi wychodzi, terapeutka płacze i próbuje się uspokoić — przyp. autorki].

Lisa nie może już pełnić tylko roli terapeutki, jest bowiem jeszcze matką. Warto dodać, że dopiero po pewnym czasie zaczyna podejrzewać, że Rafi mówi o jej synu. Początkowo zarówno Rafi, jak i jej syn, podają Lisie fałszywy wiek swoich partnerów, by uniknąć społecznego napiętnowania. Rafi mówi jej o związku z dwudziestosiedmioletnią mężczyzną, David — o relacji z dwudziestosiedmioletnią kobietą (a starsza tylko o cztery lata partnerka już wzbudza w matce Davida, Lisie, oburzenie). Lisa nie przerywa jednak terapii. Decyzji tej nie podejmuje całkiem samodzielnie, korzysta z rady innego terapeuty, pełniącego funkcję jej superwizora. Jeszcze inna terapeutka przypomina Lisie, że najważniejsze jest dobro pacjenta i że jeśli romans Rafi z jej synem jest przelotny, to być może warto go przeczekać.

Najważniejsze sceny, scena B

Lisa zasięga pomocy u swojego superwizora (32:55—33:57 minuty filmu).

Lisa: „I co ja mam teraz zrobić? Przestać ją leczyć? Kontynuować terapię? Zaprosić ich oboje na kozetkę?”

Superwizor: „Jeżeli nic z tego ma nie wyjść...”

L: „Nie wydaje mi się.”

S: „W takim razie lecz ją dalej. Jeśli przerwiesz terapię a oni za dwa tygodnie ze sobą zerwą, to będziesz działała na jej niekorzyść.”

L: „Co sugerujesz? Przyjmować ją dalej?”

S: „Jeśli to przelotny romans, to tak.”

L: „To szaleństwo, a co z etyką?”

S: „Masz jej pomagać, to podstawa etyki. Zapomnijmy na chwile o konsekwencjach zawodowych. Jak ty się z tym czujesz?”

L: „Jestem załamana.” [Zaczyna płakać — przyp. autorki] „Ona nawet nie jest Żydówką.”

Tak więc Lisa nadal pełni rolę terapeutki Rafi, jednak jest świadoma tego, że pacjentka związała się z jej własnym synem. Trudno jej więc zachować obiektywizm i zimną krew, chociaż przez ponad pięć tygodni skutecznie nie ujawnia swojej wiedzy. Lisa wysłuchuje opowieści o wielu szczegółach z życia intymnego (zwłaszcza seksualnego) jej syna, a także negatywnych opinii o matce Davida, której Rafi, chociaż nie miała okazji jej poznać, nie darzy sympatią. Poznaje także niepochlebną opinię syna na swój temat. Związek Rafi z Davidem okazuje się nie być wakacyjnym romansem — wiąże ich autentyczna miłość. Miłość, o której Lisie opowiada pacjentka podczas terapii i syn podczas rodzinnych spotkań. Pragnie przeczekać okres zakochania tej dwójki, unika więc poznania wybranki syna. Podczas jednej z terapii, wysłuchując kolejnych zwierzeń pacjentki, przerywa jej i wyznaje prawdę.

Najważniejsze sceny, scena C

Lisa wyznaje podczas sesji Rafi prawdę o swoim synu (01:02:56—01:05:21 minuty filmu).

Lisa: „Dłużej chyba nie dam rady, przykro mi, już dłużej nie mogę” [Siada obok Rafi na kanapie — przyp. autorki].

Rafi: „Czego?”

L: „Musimy porozmawiać. To mój syn.”

R: „Kto?” [Rafi orientuje się, że chodzi o Davida, Lisa zaczyna obgryzać paznokcie, kobiety odwracają się od siebie — przyp. autorki]

R: „Przecież na drzwiach jest napisane Lisa Metzger.”

L: „To panińskie nazwisko.”

R: „Oszukałaś mnie.”

L: „Tak, dopuściłam się kłamstwa, bo nie chciałam zaprzepaścić tego, co razem osiągnęłyśmy.”

R: „I to nazywasz osiągnięciem?”

L: „Wtedy uznałam, że tak należy postąpić.”

R: „Jak to wtedy? Jak długo o tym wiesz?”

L: „Pięć tygodni i cztery dni. Chciałam się upewnić, że to nie jest tylko przelotny romans. Gdyby tak było, mogłybyśmy kontynuować, ale ta rozmowa najprawdopodobniej kończy naszą współpracę. Sama widzisz, że starałam się jej uniknąć dla twojego dobra.”

R: „Nie, chciałaś kontrolować życie syna.”

L: „Nieprawda, robiłam to dla ciebie, to był jedyny powód.”

R: „Już ci nie wierzę. Mnie radziłaś robić, co tylko chcę, a synowi tego broniłaś? To jest chore. Lepiej się nad tym zastanów.”

L: „Dziękuję, pracuję nad tym z moją terapeutką.”

Rafi czuje się oszukania i traci zaufanie do terapeutki. Chociaż Lisa próbuje przekonać ją do swych racji, jej powoływanie się na dobro pacjenta nie przemawia do Rafi, która dostrzega w zachowaniu Lisy dążenie do kontroli nad życiem własnego syna. Terapia Rafi kończy się, kobiety już nigdy nie wejdą w role terapeutki i pacjentki. Lisa nie podważa decyzji syna o jego związku z Rafi, nie przyjmuje jej jednak z zadowoleniem. Zaprasza Rafi do siebie na kolację, starając się okazać jej szacunek i akceptację. Nie chce, by jej syn ani była pacjentka nawzajem się zranili. Tak niestety się staje — najpierw to David po kłótni odchodzi od Rafi, później ona zrywa z nim, gdyż uświadamia sobie, że mężczyzna nie jest w stanie spełnić jej oczekiwań. Po pewnym czasie wracają do siebie, kiedy jednak Rafi dowiaduje się o tym, że David zaraz po ich pierwszym rozstaniu miał przelotny romans z jej koleżanką z pracy, odchodzi od niego. Rozstanie zakochanych nie trwa jednak długo, David przeprosza Rafi za wszystko i godzą się. Ich drogi ostatecznie się rozchodzą, ale przy pierwszym przypadkowym spotkaniu po roku (ostatnia scena filmu) widać, że wciąż łączą ich ciepłe, wywołujące uśmiech na twarzy wspomnienia.

Etyczne dylematy zawodu psychologa

W omawianym filmie poruszonych jest kilka ważnych zagadnień związanych z etyką zawodu psychologa. Są to etyczne zagadnienia zawodu psychologa (w tym dylemat Lisy, dotyczący sprzeczności ról terapeutki i matki), kodeks etyczny zawodu psychologa oraz problem tajemnicy zawodowej.

Chociaż zasady, jakimi powinien kierować się każdy psycholog, są zawarte w *Kodeksie etyczno-zawodowym psychologa* (*Kodeks etyczny zawodu psychologa*,

2010) i prawie dotyczącym tajemnicy zawodowej, to jednak nie wykluczają one pojawiania się dylematów etycznych w życiu codziennym. Tak właśnie dzieje się w przypadku Lisy. Czym jest dylemat etyczny w sferze psychoterapii? Według Caroline Jones i jej współpracowników „**etyczne dylematy** pojawiają się, gdy podczas pracy z klientem dochodzi do konfliktu między uniwersalnymi zasadami moralnym, wartościami związanymi z doradztwem i etycznymi zasadami doradztwa” (Jones, Shillito-Clarke, Syme, Hill, Casemore, Murdin, 2005, s. 37). Istotą występującego w takiej sytuacji konfliktu jest to, że żadne z możliwych rozwiązań nie zadowala nas w pełni. Problemem, na który omawiany film zwraca szczególną uwagę, jest trudność jednej z jego głównych bohaterek, Lisy, pogodzenia życia prywatnego z zawodowym. Uważa się, że zwłaszcza psychoterapeuci „muszą zachować zdrową równowagę między życiem osobistym i zawodowym oraz znać swoje możliwości jeśli chodzi o obciążenie pracą” (Ibid., s. 35). Symboliczne znaczenie w filmie mają znajdujące się w mieszkaniu terapeutki dwie pary drzwi. Jednymi wprowadza ona swoich pacjentów do gabinetu, drugie zaś są przeznaczone do prywatnego użytku. Chociaż gabinet Lisy przypomina dom (znajdują się w nim wygodna kanapa, fotel, regał z książkami i zdjęcia), to jednak pełni rolę odmienną od innych pomieszczeń mieszkania. Początkowo Rafi ma prawo wejścia tylko pierwszymi drzwiami, kiedy jednak ponownie odwiedza Lisę jako dziewczyna jej syna, zostają przed nią otwarte drzwi prywatne. Z sentymentem jednak spogląda na drzwi prowadzące do gabinetu Lisy, tego dnia nie może nimi wejść do mieszkania — nie jest już jej pacjentką. Wprowadzenie do filmu dwóch par oddzielnych drzwi sugeruje, że kryją się za nimi dwa odrębne światy.

Drzwi te nie zostały zamontowane przez przypadek — oddzielają bowiem od siebie dwie sfery życia psychologa: zawodową i prywatną. Osoby będące w relacji z Lisą muszą wiedzieć, którymi drzwiami powinny wchodzić — nikt nie może korzystać z obu sposobów wejścia do jej świata. W psychologii obowiązuje zasada, że nie leczy się swoich bliskich, ale też i swoich pacjentów nie wprowadza się do swojego życia prywatnego. Wiąże się ona z tym, że pacjent oczekuje pomocy od osoby, która nie będzie zaangażowana w jego sprawy rodzinne itp., dzięki czemu może spojrzeć na jego sytuację bardziej obiektywnie. U Rafi role pacjentki i potencjalnej synowej rozmażują się. Podczas kolacji stwierdza: „Czasami zapominam, że jesteś jego matką, dla mnie ciągle jesteś moją terapeutką” (85 minuta filmu). Film ukazuje w komediowy sposób, że początkowo obcy klienci mogą z czasem stać się naszymi przyjaciółmi. Według klasyfikacji Geralda P. Koochera i Patricii Keith-Spiegel (1998) jest to jeden z typów **konfliktu ról społecznych** psychologa. Autorzy ci twierdzą, że podobny konflikt pojawia się, kiedy nawiązujemy bliskie kontakty z pacjentami. W obu przypadkach dochodzi do zamazania ról społecznych, które powinny być jasno i wyraźnie od siebie oddzielone. Niewskazane jest także udzielanie pomocy znajomym, chociaż *Kodeks Etyczny Psychoterapeuty Polskiego Towarzystwa Psychiatrycznego* (*Kodeks Etyczny Psychoterapeuty Polskiego Towarzystwa Psychiatrycznego*, bdw) przewiduje **odstępstwo**

od tej zasady: „Nie powinno się prowadzić psychoterapii wobec osoby znajomej. Jeżeli zaś zachodzi taka konieczność, na czas prowadzenia psychoterapii należy zawiesić wszelkie kontakty towarzyskie z tą osobą” (Ibid., pkt 4. 4.).

Nie powinno się także przyjmować pacjentów we własnym mieszkaniu, gdyż zagraża to poufności terapii, a także może spowodować konflikt ról (por. Toeplitz-Winiewska, 2009A). Wszystkie te zasady mogą być oczywiście modyfikowane i adaptowane przez psychologów do konkretnych sytuacji — tak po części dzieje się w przypadku relacji Lisy z Rafi.

Naruszenie zasady oddzielania życia prywatnego od zawodowego może przejawiać się na kilka sposobów. Niedopuszczalne jest wchodzenie z obecnymi klientami w **związki o charakterze seksualnym czy przyjacielskim**. W historii psychologii znamy jednak przypadki łamania tych zasad (na przykład Freud, Jung i Perls mieli romanse ze swoimi pacjentkami). Jones zadaje sobie pytanie, czy taka sytuacja jest dopuszczalna po zakończeniu terapii. Szukając na nie odpowiedzi, odwołuje się do licznych przepisów prawnych, które zmieniały się w miarę upływu czasu (por. Jones, 2005A). Początkowo prawo zabraniało prywatnych kontaktów także z byłymi pacjentami, ale w roku 1990, po zmianie przepisów, powstała luka prawna, która umożliwiła relacje terapeutów z ich byłymi klientami. Dwa lata później postanowiono, że nieetyczne jest pozostawanie w związku tylko do dwunastu tygodni od momentu zakończenia terapii, przepis ten został jednak rok później zniesiony na rzecz zalecenia zachowania ostrożności i podejmowania decyzji w sprawie bliskich kontaktów z byłymi pacjentami podczas superwizji. Ostatecznie według Shillito-Clarke „wszystkie ważniejsze kodeksy” (por. Shillito-Clarke, 2005A, s. 165) zabraniają utrzymywania bliższych kontaktów z byłymi pacjentami. Kodeks etyczny Amerykańskiego Towarzystwa Psychologicznego (American Psychological Association, APA) mówi z kolei o przynajmniej dwuletniej od momentu zakończenia terapii przerwie w kontaktach, przy czym generalnie zaleca takich kontaktów unikać w ogóle. Jones opracowała listę pytań, na które warto poszukać odpowiedzi w momencie, kiedy się spotykamy z wyżej wspomnianym etycznym dylematem:

- „W jaki sposób poradzisz sobie z kwestią poufności, uwzględniając stan obecny i biorąc pod uwagę fakt, że obowiązek zachowania poufności nie ustaje po zakończeniu procesu doradczego?
- Jaki czas powinien upłynąć, aby można było nawiązać z klientem przyjaźń lub relację seksualną?
- W jaki sposób klient, z którym doradca nawiąże tego typu relację, zostanie wprowadzony do istniejącego już kręgu rodziny i przyjaciół doradcy?
- Co się stanie, jeśli ta nowa relacja się nie sprawdzi?” (Jones, 2005A, s. 64).

Różne nurty psychologii udzielają różnych odpowiedzi na pytanie o możliwość związku z pacjentem po zakończeniu terapii. Psychoanalitycy oraz psychologowie psychodynamiczni są mniej liberalni od reprezentantów innych podejść,

z reguły nie akceptują bliskich relacji między terapeutą a pacjentem nawet po zakończeniu terapii (por. Shillito-Clarke, 2005A). Pozostałe nurty dopuszczają możliwość nawiązania takiego związku, najlepiej jednak, jak to określa Carol Shillito-Clarke, po „okresie wyciszenia”. Niektóre szkoły dopuszczają wzajemne dotykanie się terapeuty i klienta (na przykład przytulenie akceptowane jest w Gestalcie), inne nurty kategorycznie tego zabraniają (na przykład wspomniane już psychoanaliza i szkoła psychodynamiczna). W większości szkół uznaje się, iż to terapeuta powinien zdecydować, czy dotyk w danym momencie terapii jest dozwolony, to znaczy czy wspiera pacjenta i nie ma podtekstu seksualnego.

Dylemat Lisy po zakończeniu terapii dotyczy **przyjacielskiej relacji** z Rafi. Lisa nie chciała utrzymywać kontaktów z byłą pacjentką. Po namowach syna, który wyznał jej, że Rafi za nią tęskni, zgodziła się zaprosić ją na kolację i odnosić się do niej przyjacielsko. Prawdopodobnie gdyby Rafi nie rozstała się z Davidem, Lisa musiałaby uznać ją za członka rodziny. Jej sytuacja była więc dość skomplikowana, czym innym jest bowiem utrzymywanie z klientem po terapii po prostu przyjacielskich stosunków, a czym innym jeśli ktoś nam bliski pielęgnuje z naszym byłym pacjentem zażyłą relację. Wtedy nie mamy już na ich stosunki bezpośredniego wpływu. Lisa nie chciała stracić kontaktu ze swoim synem, postanowiła więc spotkać się z Rafi. Czy słusznie? Jest to z pewnością pytanie warte przemyślenia podczas dyskusji nad filmem.

Psycholodzy przestrzegają także przed **przyjmowaniem pacjentów w swoim domu**, gdyż zdarzają się sytuacje, kiedy terapeuci są przez nich później prześladowani (por. Shillito-Clarke, 2005B). W gabinecie nie powinny też znajdować się przedmioty związane z jego prywatnym życiem, przykładowo postawienie w nim rzeźby jednego ze znanych artystów może umożliwić pacjentowi zaaranżowanie „przypadkowego” spotkania z terapeutą w galerii.

W celu ochrony pacjentów przed nadużyciami ze strony terapeutów System Zapobiegania Nadużyciom Zawodowym w 1998 roku opracował ulotkę zatytułowaną „**Na co należy uważać, zgłaszając się na terapię**”, w której można przeczytać między innymi o następujących sygnałach zaburzenia relacji między życiem zawodowym a prywatnym terapeuty:

- „Niespodziewane wizyty w domu.
- Bliski kontakt fizyczny bez twojej zgody.
- Niewłaściwe pytania dotyczące twojego życia seksualnego. (...)
- Terapeuta zbyt dużo mówi o swoim osobistym życiu.
- Terapeuta stara się spotkać z tobą prywatnie” (Jones, Shillito-Clarke, Syme, Hill, Casemore, Murdin, 2005, s. 187).

Rozwiązywanie etycznych dylematów

Warto w tym miejscu zapoznać się z krokami, jakie należy podjąć, kiedy mamy do czynienia z etycznym dylematem (por. Ibid.). **Po pierwsze**, należy zrozumieć problem, wyjaśnić, na czym dokładnie polega. Możliwe, że już w tym momencie znajdziemy odpowiedź na pytanie, gdzie należy szukać jego rozwiązania. **Po drugie**, konieczne jest rozważenie wszystkich dostępnych nam opcji jego rozstrzygnięcia oraz przeanalizowanie ich pozytywnych i negatywnych konsekwencji. Istotne jest znalezienie jak najmniej szkodliwego dla pacjenta sposobu jego rozwikłania. **Po trzecie**, podejmujemy decyzję dotyczącą danego dylematu. Najczęściej dzieje się to podczas superwizji, a więc spotkania z innym, doświadczonym psychologiem. **Po czwarte**, realizujemy, zazwyczaj za zgodą pacjenta, wybraną opcję. **Po piąte**, ocenia się rezultaty swojego wyboru. **Po szóste**, dzieli się zdobytą wiedzę i doświadczeniami z innymi psychologami.

Koocher i Keith-Spiegel (1998) wyróżniają z kolei **dziwięć etapów procesu decyzyjnego** psychologa (por. Brzeziński i in., 2009). W ich koncepcji pojawia się nowy krok pierwszy, a mianowicie zidentyfikowanie natury problemu, z jakim mamy do czynienia: (1) Czy jest to dylemat etyczny? (2) Jeśli tak, to należy sprawdzić opracowane już rozwiązania problemów, na przykład sięgając do kodeksów etycznych. (3) Następnie zaleca się analizę czynników istotnych dla podjęcia decyzji (4) oraz skonsultowanie się z innymi specjalistami. (5) Ważnym krokiem jest również oszacowanie kosztów, a także określenie praw i zakresu odpowiedzialności związanych z możliwymi rozwiązaniami problemu. (6) Kiedy zostanie opracowane rozwiązanie, które wydaje nam się słuszne, powinno się jeszcze dokonać analizy innych rozwiązań oraz (7) oszacować następstwa podjętej decyzji. (8) Na końcu podejmuje się decyzję i (9) wprowadza się ją w życie. Poniżej na przykładzie omawianego filmu zostanie prześledzony proces podejmowania kolejnych kroków, jakie należy poczynić, by poradzić sobie z etycznym dylematem.

Lisa z pewnością miała do czynienia z etycznym dylematem. Problem terapeutki polegał na tym, że jej syn zaczął spotykać się z pacjentką, z którą aktualnie pracowała.

Dylemat ów pojawił się podczas jednej z sesji terapeutycznych, kiedy Lisa zorientowała się, że Rafi opowiada o jej własnym synu (por. ramka — Najważniejsze sceny, scena A). Terapeutka nie wiedziała, czy powinna wyznać pacjentce prawdę; czy kontynuować psychoterapię, czy jej zaprzestać. Wydaje się, że znanie miał również fakt, iż Lisie nie odpowiadało wyznanie religijne i wiek Rafi, a także to, że była rozwódką. Być może w innej sytuacji kobieta byłaby w stanie zaakceptować ją jako kandydatkę na synową.

Czy Lisa miała dwie moralności?

Dlaczego Lisa dawała inne zalecenia pacjentce, a inne synowi? Czy miała dwa odrębne systemy wartości (i moralności)? Ija Lazari-Pawłowska (1992) stwierdziła, iż moralność współczesnego człowieka ma wiele aspektów, między innymi ze względu na konflikty ról, które są nieodłącznie powiązane z konfliktami norm. Mogą się one przejawiać pełnieniem przez daną jednostkę różnych ról, których normy moralne są ze sobą sprzeczne (np. rola przyjaciela i szefa), bądź roli wewnątrzkonfliktowej, w której obrębie pojawiają się sprzeczne dobra. Poglądy Lazari-Pawłowskiej podziela Alasdair MacIntyre (1996). Bruce W. Ballard (2000) w jednym z komentarzy do filozofii MacIntyre'a określił tę sytuację jako „moralną schizofrenię” i porównał ją do noszenia różnych kapeluszy. Przykładowo, kiedy noszę kapelusz zwany „Przyjacią”, zachowuję się z szacunkiem, dobrą wolą i uczuciem. Kiedy jednak ubieram kapelusz „Praca” mogę zacząć nagle traktować innych ludzi instrumentalnie (por. Paruzel, 2011).

Dla Lisy było tak samo ważne, by nie zranić Davida, jak by nie zrobić krzywdy Rafi. Nie wiedziała, jak rozwiązać swój dylemat, postanowiła więc zasięgnąć rady swego superwizora. Na spotkaniu z nim (por. ramka — Najważniejsze sceny, scena B) przeanalizowała kilka możliwych opcji, przede wszystkim jednak musiała podjąć decyzję co do tego, czy kontynuować terapię Rafi. Pojawiła się też trzecia możliwość, czyli zaproszenie i syna, i pacjentki na kozetkę, ale ta opcja została zaproponowana z przymrużeniem oka. Gdyby Lisa przerwała terapię, a związek Rafi z Davidem by nie przetrwał (z czym Lisa się liczyła), Rafi zostałaby zupełnie sama — bez terapeutki i bez partnera. Ta opcja wydała się jej bardzo dla Rafi niekorzystna, więc mając na celu dobro pacjentki, postanowiła kontynuować terapię. Zdawała sobie jednak sprawę, że nie może wyjawić Rafi prawdy, w takim bowiem przypadku ta straciłaby do niej zaufanie. Warto przyjrzeć się wszystkim mającym miejsce później sesjom, w których Lisa musiała ukrywać prawdę i wysłuchiwać zwierzeń pacjentki odnośnie związku z jej synem. Lisie przychodziło to z wielkim trudem. Zaczęła zwracać uwagę na seksualność Rafi (komentować jej zbyt duży dekolt), widoczna była także zmiana mimiki terapeutki, której uśmiechy stały się bardziej sztuczne, a gestykulacja rąk wskazywała na silne zdenerwowanie (można sobie zadać pytanie: kto teraz był pacjentem?). Lisa poznała nie tylko szczegóły życia seksualnego swojego syna, ale i także jego przeszłość, której elementy ją zaskoczyły, na przykład to, że współżył już z dwiema kobietami. Dowiedziała się też, że David wyprowadza się do Rafi, a nie do przyjaciela. Terapeutka wypytywała pacjentkę o informacje, które nie wydają się istotne w procesie terapii, a dotyczyły prywatnego życia Rafi (na przykład o to, czy zabezpiecza się przy współżyciu lub też o to, czy David po sobie sprząta). Kiedy Rafi wypowiadała się negatywnie o matce Davida, którą знаła tylko z jego opowiadań, Lisa próbowała jej bronić (faktycznie broniła samej siebie). W jednej ze scen filmu, w której pacjentka wyznaje, że mimo różnicy wieku między nią a partnerem jest szczęśli-

wa, Lisie płyną z oczu łzy (które Rafi zapewne interpretuje jako przejaw głębokiej relacji terapeutycznej, a nie trudności z zaakceptowaniem związku jej syna). W filmie nie zostały ukazane dwa ostatnie kroki według Jones (5 i 6), chociaż są one bardzo ważne, by kompleksowo poradzić sobie z etycznym dylematem. Błędem, jaki Lisa popełniła pod koniec terapii, było nagłe jej przerwanie i odebranie tym pacjentce poczucia bezpieczeństwa. Lisa powinna była przekazać sprawę Rafi w ręce innego doświadczonego psychologa. Nie wiemy, czy Rafi zdecydowała się kontynuować kurację u innego psychologa, czy też straciła zaufanie nie tylko do Lisy, ale i całego procesu terapeutycznego.

Przykłady złej praktyki psychologicznej

W zachowaniu filmowej terapeutki da się dostrzec kilka błędów, które mogą wytworzyć wśród widzów błędne wyobrażenie o psychoterapii. Otóż psycholożka **wypowiadała własne opinie i dawała pacjentce rady**, na przykład podczas jednej z pierwszych sesji powiedziała jej: „Musisz dać sobie trochę czasu” (3 minuta filmu), a kiedy Rafi wyznała, że spotyka się z młodszym mężczyzną, skomentowała to, mówiąc, że nie jest to złe: „To ci nawet może pomóc, nie ma się czego wstydzić, macie zdrowe libido” (19 minuta filmu). Dalej ma miejsce następujący dialog między bohaterkami. Rafi pyta: „Czyli to popierasz?”, Lisa zaś jej odpowiada: „Tak, bez zastanowienia tak, jest dobrze [...] Dwadzieścia siedem lat, sama bym tak chciała [mając na myśli romans z dwudziestosiedmioletnim mężczyzną — przyp. autorki]” (19 minuta filmu). Wskazane powyżej błędy w zachowaniu psychoterapeutki być może nie są bardzo rażące, ale warto zwrócić na nie uwagę. Niekoniecznie każdy psycholog uznałby je za **naruszenie zasad etyki** terapeutycznej, jednak należy podkreślić, że terapeuta nie może mówić pacjentom, co mają robić, jak powinni rozwiązywać pewne problemy. Stanisław Kratochvil (1986) wyraźnie podkreśla, że udzielanie wskazówek jest najbardziej dyrektywną formą wypowiedzi terapeuty. Lisa wydaje się mieć ku temu skłonności, chociaż w decydującej kwestii, kiedy знаła prawdę o jej synu, a Rafi zapytała, czy uważa, że powinna zerwać z Davidem, nie odpowiedziała jej, gdyż stwierdziła, że nie może. Lisa wiedziała, że w tak istotnej sprawie nie może udzielać Rafi rad, chociaż zdecydowanie nie była zadowolona z rozwoju sytuacji. W tym momencie musiała zapomnieć, że jest matką, najważniejsza była bowiem jej relacja terapeutyczna i dobro pacjentki.

Kolejnymi błędami, jakie popełniła Lisa, były **zatajenie prawdy oraz łączenie procesu terapeutycznego z wyznaniem religijnym**, co zostało wyraźnie zakazane w *Kodeksie Etycznym Psychoterapeuty* (*Kodeks Etyczny Psychoterapeuty*, bdw). Według Małgorzaty Fudaley przemilczenie prawdy to forma kłamstwa (por. Fu-

daley, 1991). Drugi z wymienionych błędów Lisy jest związany z religijnością. Terapeutka zalecała pacjentce spotkać się z młodszym mężczyzną, ale swojemu synowi zabraniała widywać się ze starszą kobietą wyznającą inną religię. Inaczej mówiąc, Lisa chciała, by jej syn przestrzegał zasad religijnych, zaś religijność Rafi nie była początkowo tematem jej zainteresowań. Postawa Lisy była godna naśladowania, jednak tylko do czasu, kiedy dowiedziała się o związku Lisy i Davida oraz próbowała ingerować w system wartości Rafi. Jasno dała synowi do zrozumienia, że takie związki się nie opłacają, nie są warte tego, by się w nie angażować, gdyż między innymi istnieje w ich przypadku większe prawdopodobieństwo rozwodu. Syn odpowiedział (23—24 minuta filmu):

David: „Czy ty w ogóle się słyszysz? Przecież jesteś terapeutką, pacjentowi nigdy byś tego nie powiedziała!”

Lisa: „Nieprawda, pacjentom zawsze radzę wiązać się z osobami tej samej wiary, to ułatwia życie. Zalecam chodzenie do meczetu, kościoła czy gdzie tam. Religia jest najważniejszą rzeczą w życiu człowieka”.

David: „Masz rację, ale zachętą można zdziałać więcej niż zakazem, a ty przecież chcesz mnie ograniczać. Zakazałabyś pacjentowi spotkania się z kimś, kogo nie miałby zamiaru poślubić?”

Lisa: „Zejdź z moich pacjentów, ty jesteś moim dzieckiem”.

Dylematy związane z religią i systemem wartości nie są obce polskim psychologom. W badaniach przeprowadzonych przez Stepulaka (2001) dziewięciu na stu psychologów wyznało, że różnice światopoglądowe i religijne w relacji psycholog—klient to najbardziej istotny problem etyczny ich pracy. W zawodzie psychologa ważne jest oddzielanie własnych przekonań i wyznawanych przez siebie wartości (w tym swoich uprzedzeń) od pracy. Roger Casemore wyjaśnia, że należy uświadomić sobie fakt, iż każdy z nas ma pewne uprzedzenia, które wynikają z systemów naszej wartości, ale nie powinny przerodzić się w dyskryminację (Casemore, 2005A). Akceptacja pacjenta przez terapeutę jest koniecznym warunkiem udanej psychoterapii. Warto podkreślić, że nie chodzi o bezwarunkową akceptację wszystkiego, co robi pacjent, ale o tolerancję i szacunek wobec jego osoby. W przytoczonej wyżej wypowiedzi terapeutka nie tylko przyznaje się do udzielania pacjentom rad, ale i do włączania w proces terapii aspektów religijnych. Należy zauważyć, że zupełnie inne zalecenia Lisa dawała synowi, a inne pacjentce. Czyżby bardziej jej zależało na dobru Davida niż Rafi? A może na odwrót? Są to pytania, które warto postawić podczas dyskusji nad zachowaniem terapeutki. Jerzy Szymoń wskazuje na ważny problem związany z religijnością (por. Stepulak, 2002). Lisa podkreśla, że psycholog nie musi odrzucać sfery duchowej w relacji z pacjentem, może także współpracować z duszpasterzem. Bardzo ważny jest szacunek dla światopoglądu pacjenta, jak również nie ideologizowanie go. Lisa miała więc prawo nawiązać podczas terapii do religii, ale nie powinna usiłować wywierać wpływu na światopogląd pacjentów.

Małgorzata Toeplitz-Winiewska pisze o innych możliwych niebezpieczeństwach związanych z uprawianiem zawodu psychoterapeuty (por. Toeplitz-Winiewska, 2009A). Terapeuta może próbować wywierać na pacjencie **presję**, **indoktrynować** go oraz **manipulować** nim. Błędy owe mogą wystąpić w pracy każdego psychologa. Oczywiście wszystkie te sytuacje są przykładami łamania zasad etyki zawodowej. Chociaż psycholog może mieć przekonanie, że pewne rzeczy wie lepiej od pacjenta, to nie może mu ich narzucać (warto w tym miejscu podkreślić, iż dawanie wskazówek jest dopuszczalne w tzw. dyrektywnych szkołach psychoterapii, na przykład ericksonowskiej, a niewskazane w nurtach niedyrektywnych, na przykład w Gestalcie). Wskazówki te nie mogą jednak wpływać na system wartości pacjenta. Manipulacja, będąca najgroźniejszą formą wpływu terapeuty na pacjenta, może być przez terapeuta nieuświadamiana. Jak wyjaśnia Małgorzata Toeplitz-Winiewska, terapeuta czasem sam określa, co jest dobre dla pacjenta i prowadzi go w określonym kierunku, co może przybrać postać ukrytej manipulacji. Nie wszyscy jednak uważają, iż nie można ingerować w system wartości pacjenta, na przykład Krzysztof Jeż twierdzi, że w przypadku gdy pacjent i psycholog wyznają dwa różne systemy wartości, „psycholog powinien nieść pomoc każdemu, kto jej potrzebuje, nie rezygnując z własnych wartości, oraz ma prawo podejmować próby zmiany systemu wartości klienta, o ile ten system jest szkodliwy i wpływa destrukcyjnie na jego życie psychiczne” (Jeż, w: Stepulak, 2002, s. 98).

Etyczny psycholog — czyli jaki?

Można stwierdzić, że film „Serce nie służy” podejmuje problem etyczności zachowania psychoterapeutki. By odpowiedzieć na pytanie, czy Lisa jest etycznym psychologiem, należy najpierw określić, co to pojęcie znaczy. Żeby spróbować odpowiedzieć na to pytanie, warto przyrzeć się wynikom badań dotyczących tego, jak etycznego i nieetycznego psychologa postrzegają studenci (badanie zostało przeprowadzone wśród 56 słuchaczy Uniwersytetu Śląskiego pod koniec kursu z etyki zawodu psychologa).

Czy psycholog w ogóle powinien być etyczny?

Rozważając zagadnienie etycznych dylematów, z jakimi zmagają się psycholog, można zadać pytanie o to, czy w ogóle powinien być on etyczny. Prawdopodobnie każdy student psychologii odpowiedziałby na nie twierdząco. Jednak Stepulak (2001) w przeprowadzonych na ponad tysiącu maturzystów badaniach udowodnił, że w opinii badanych z trzech grup społecznych: psychologów, nauczycieli i księży, najwyższe standardy etyczno-moralne powinien zachować ksiądz (70,4% respondentów). Tylko

4,9% uczniów uznało, że najwyższe standardy etyczne powinni spełniać psychologowie, a 6,8% — że przedstawiciele wszystkich tych trzech zawodów w jednakowym stopniu (por. Stepulak, 2007, s. 32). Warto więc zastanowić się nad przyczynami takiego stanu rzeczy. Bardziej niepokojące wyniki dotyczą zaufania do psychologów. Tylko 16% maturzystów z przedstawicieli trzech wymienionych grup zawodowych najbardziej ufa psychologom (księżom — 47,6%, a nauczycielom — 3,9%). Aż 25,9% uczniów nie ufa nikomu. Powyższe dane mogą stać się podstawą ciekawej dyskusji na temat ich uwarunkowań.

Studenci zostali zapytani o to, kim według nich są etyczny i nieetyczny psycholog. Pytania miały charakter otwarty. Badanie wykazało, iż **etyczny psycholog** w opinii studentów kończących trzeci rok studiów to taki, który:

- jest świadomy możliwości popełnienia błędu oraz swoich ograniczeń,
- nie narzuca pacjentom swojego systemu wartości ani swojej woli,
- posiada określoną wiedzę,
- przestrzega norm moralnych,
- postępuje zgodnie z *Kodeksem etyczno-zawodowym psychologa*,
- przestrzega tajemnicy zawodowej,
- używa swojej wiedzy i kompetencji zgodnie z prawem,
- posiada „sumienie” (postępuje zgodnie ze swoimi przekonaniem) i jest godny zaufania,
- jego postępowanie jest spójne,
- jest obiektywny,
- stawia dobro klienta na pierwszym miejscu,
- nie szkodzi pacjentowi, nie dyskryminuje go,
- dba również o samego siebie, a nie tylko o klienta,
- podlega superwizji, zasięga pomocy innych psychologów,
- dba o własną prywatność, rozdziela życie zawodowe i prywatne,
- nie podejmuje się zadań ponad swoje siły,
- jest odpowiedzialny za swoje czyny, potrafi przyznać się do błędu,
- w trudnych sytuacjach potrafi podjąć decyzję,
- jest refleksyjny,
- jest empatyczny,
- poszerza zakres swoich kompetencji przez rozwój zawodowy,
- kształtuje samego siebie, pozostając krytycznym w stosunku do siebie i do własnych działań (czujność).

Studenci z łatwością odpowiadali na to pytanie, a różnorodność prawidłowych, dojrzałych odpowiedzi świadczy o tym, iż rozpoczął się u nich proces kształtowania własnej wrażliwości etycznej, o której będzie jeszcze mowa na końcu rozdziału. Jones i jej współpracownicy (Jones, Shillito-Clarke, Syme, Hill, Casemore, Murdin, 2005) uważają, że każdy terapeuta powinien wypracować sobie tzw. **zawodową filozofię**, a więc pewien zbiór przemyślanych i spójnych

poglądów na zagadnienia etyczne, który nie tylko będzie zgodny z wymogami prawnymi, ale i będzie zawierał elementy osobiste, związane ze zdobytym już doświadczeniem. Taka filozofia może jednak ulegać zmianom w zależności od aktualnego stanu prawnego i sytuacji terapeuty. Wojciech Poznaniak podkreśla, że etyczny psycholog ma nastawienie podmiotowe, a nie przedmiotowe wobec drugiej osoby (Poznaniak, 1994). Według American Psychological Association (APA) etyczny psycholog postępuje zgodnie z pięcioma zasadami, czyli:

- działa dla dobra klienta, nie szkodzi mu (łac. *primum non nocere*),
- jest odpowiedzialny i wierny standardom zawodu psychologa,
- jest uczciwy i spójny zawodowo, kieruje się własnym systemem wartości,
- jest sprawiedliwy,
- szanuje prawa i godność drugiego człowieka (por. Toeplitz-Winiewska, 2009B).

Szczegółowe wyjaśnienie powyższych zasad można odnaleźć w najnowszym i najpełniej opracowanym podręczniku „Etyka zawodu psychologa” (2009) autorstwa Jerzego Brzezińskiego, Barbary Chyrowicz, Wojciecha Poznaniaka i Małgorzaty Toeplitz-Winiewskiej.

Warto zwrócić uwagę na wypowiedzi dwóch z respondentów. Pierwszy stwierdził, że etyczny psycholog to taki, który postępuje zgodnie z kodeksem etycznym, a dopiero w sytuacjach trudnych odwołuje się do własnego systemu wartości. Uwaga ta wydaje się niezwykle cenna, oznacza bowiem, że istnieją problemy, których psycholog nie musi rozwiązywać samodzielnie, z pomocą przychodzą mu bowiem zasady opracowane w 1991 roku przez Walne Zgromadzenie Delegatów Polskiego Towarzystwa Psychologicznego (*Kodeks Etyczny Psychoterapeuty*, bdw) oraz na Walnym Zgromadzeniu Członków Sekcji Naukowej Psychoterapii Polskiego Towarzystwa Psychiatrycznego w dniu 8 XII 2000 roku, a także na Walnym Zgromadzeniu Członków Sekcji Terapii Rodzin Polskiego Towarzystwa Psychiatrycznego w dniu 3 marca 2001 roku (*Kodeks Etyczny Psychoterapeuty*, bdw). Istnieją jednak dylematy, których rozwiązania nie znajdziemy w żadnym podręczniku czy kodeksie. Nie sposób bowiem przewidzieć każdej sytuacji, jaka może mieć miejsce w relacji między psychologiem a pacjentem. Wówczas psycholog musi wykazać się zdolnością do refleksji i do podjęcia decyzji, być może z pomocą swego superwizora.

Druga interesująca nas wypowiedź badanego skupia się na roli, jaką psycholog pełni w życiu codziennym. Oto ona: „W swoim całym życiu jest dobrym przykładem dla innych ludzi”. Pojawia się tu odniesienie do faktu, że zawód psychologa jest zaliczany do tzw. **zawodów z społecznego zaufania** (por. Stepulak, 2007), o których jest mowa w art. 17 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej). Każdy psycholog musi wzbudzać zaufanie swoich klientów czy pacjentów, jest ono bowiem warunkiem owocnej współpracy. Podobnie jak lekarze czy adwokaci, psycholodzy wchodzi w posiadanie poufnych informacji, które są objęte tajemnicą zawodową, muszą też przestrzegać określonych zasad etycznych.

Czy zatem według studentów Lisę można by określić mianem etycznego psychologa? Według uzyskanych w badaniu danych, respondenci mieli wątpliwości odnośnie na przykład spójności jej zachowania (inne rady dawała synowi, a inne pacjentce) czy obiektywności, miała bowiem emocjonalny stosunek do związku Rafi z Davidem. Z drugiej jednak strony spełniła większość wymagań stawianych przez studentów etycznemu psychologowi, na przykład podlegała superwizji, była refleksyjna, stawiała dobro Rafi na pierwszym miejscu (a przynajmniej taka była, jak wynikało z rozmów z superwizorem, jej intencja), przyznała się do błędu. Przypadek Lisy pozwala nam zadać istotne pytania: Czy jeden błąd, niespełnienie wszystkich wymienionych przez badanych wymogów, sprawia, że psychoterapeuta przestaje być etyczny? Jaka jest granica etycznego zachowania? Kiedy możemy nazwać psychoterapeutę nieetycznym? Na to ostatnie pytanie studenci także próbowali odpowiedzieć.

Tajemnica zawodowa psychologa — polega na niewyjawianiu informacji na temat pacjenta/klienta osobom, które nie są do tego upoważnione. Tajemnica dotyczy wszystkich danych na temat pacjenta i obowiązuje nawet po jego śmierci (Stepulak, 2001).

Zgodnie z uzyskanymi w omawianym badaniu danymi, psycholog nieetyczny to taki, który:

- świadomie lub nieświadomie zachowuje się nieetycznie (nie przestrzega zasad określonych w kodeksach),
- nie zna obowiązujących zasad etycznych, nie zna aktualnych regulacji prawnych,
- nie przestrzega własnych zasad etycznych,
- nie ma świadomości ciężaru swojej odpowiedzialności i konsekwencji własnych działań,
- jest niedouczoney, niekompetentny, nie poszerza swojej wiedzy,
- dąży do uzyskania prywatnych korzyści,
- nadużywa swojej pozycji, wiedzy i kompetencji,
- jest nieuczciwy,
- nie dba o anonimowość pacjentów, nie przestrzega tajemnicy zawodowej psychologa,
- kieruje się uprzedzeniami, etykietuje pacjentów,
- jest wobec pacjentów dwulicowy,
- przekazuje pacjentom swoje prywatne przekonania,
- stawia swoje dobro na pierwszym miejscu,
- jest „sztywny etycznie”, „skamieniały”, nie uwzględnia specyfiki danego pacjenta i warunków pracy z nim,
- podchodzi do swojej pracy rutynowo,

- dąży do osiągnięcia korzyści materialnych, sprzedaje, a nie pomaga,
- szkodzi pacjentowi,
- jest bezrefleksyjny,
- działa „pod dyktando innych”, nie uwzględnia swoich uczuć,
- wydaje mu się, że najlepiej wie, co zrobić, nie bierze pod uwagę zdania innych ludzi,
- w swojej pracy nie daje z siebie 100%, nie angażuje się,
- nie potrafi rozwiązać etycznych dylematów.

W świetle przedstawionych powyżej wyników wspomnianego badania wydaje się, iż Lisa według studentów nie zostałaby określona nieetycznym psychologiem, gdyż przypadek Rafi potraktowała poważnie, refleksyjnie, z uwzględnieniem obowiązującego prawa. Trudno jednak jej było zachować anonimowość swojej osoby, była też w pewnym sensie uprzedzona do Rafi, widząc w niej nieodpowiednią kandydatkę na synową. Jak widać, nawet znajomość konkretnych cech nieetycznego psychoterapeuty nie pozwala w łatwy sposób odpowiedzieć na pytanie, czy filmowa psychoterapeutka jest w swoim postępowaniu etyczna. Skoro trudno nam ocenić inne osoby, to jak oceniać samych siebie? Studenci uczestniczący we wspomnianym badaniu zostali poproszeni o przedstawienie swych refleksji na temat własnej osoby.

Zapytano ich, **czy uważają siebie za etycznych studentów psychologii**. Każdy z respondentów zakreślał jedną z trzech odpowiedzi (*Tak, Nie, Nie wiem*) oraz uzasadniał swoją decyzję, udzielając odpowiedzi na pytanie otwarte (*Dlaczego?*). 3,6% studentów uznało, że nie są etyczni, 53% postrzega siebie jako etycznych, z kolei 47% osób nie wie, jak się w tej kwestii ocenić. Wyniki te mogą doprowadzić do wniosku, że sama diagnoza etycznego zachowania czy własnej osoby pod tym względem może być trudna. Stąd też duże znaczenie w omawianym badaniu przywiązywano do pytania otwartego i analizy jakościowej. Studenci, którzy zaznaczali odpowiedź „Nie wiem”, dodawali: „To trudne pytanie”, „Ciężko stwierdzić”, „Nie mogę sobie samej wystawić obiektywnej oceny”, „Trudno jest mi to ocenić”, „Ciągle zastanawiam się nad tym co jest etyczne a co nie jest”, „Niektóre sposoby postępowania mogą być wątpliwe”, „Czasem podejmuję działania kontrowersyjne z etycznego punktu widzenia”, „Popełniam błędy”, „Można doszukać się pewnie jakichś niedopatrzeń z mojej strony”, „Staram się postępować właściwie, chociaż bywa tak, że po fakcie mam wątpliwości co do swojego zachowania”, a niektórzy wprost przyznawali się do nieetycznych zachowań, takich jak ściąganie czy korzystanie na egzaminach z pytań podanych im przez studentów ze starszych roczników, ale tylko w pewnych sytuacjach. Ci, którzy nie uważają siebie za etycznych studentów, pisali między innymi: „Jeśli mam możliwość lub nie mam innego wyjścia, uciekam się do nieetycznych sposobów radzenia sobie z zaliczeniami lub egzaminami”, czy „W tym semestrze pracując i studiując równocześnie, nie przykładam się do nauki”. Osoby, które oceniły siebie pozytywnie, wyjaśniały między innymi, że spełniają wszystkie etyczne wymogi, przygotowują

się do zajęć, starają się rozwijać, szanują innych, nie ściągają, nie oszukują, nie wykraczają poza swoje kompetencje, nie szkodzą innym ludziom, są uczciwe, przestrzegają norm prawnych, działają zgodnie z własnym sumieniem, przestrzegają tajemnicy zawodowej i stale poszerzają swoją wiedzę.

Ci sami studenci odpowiadali także na pytanie o to, **czy w przyszłości będą etycznymi psychologami**. Procedura odpowiedzi była taka sama. Badanie wykazało, że według swoich deklaracji 80% respondentów będzie wykonywało swój zawód zgodnie z etycznymi wymogami, zaś 20% nie wie, jaka będzie ich przyszłość i czy sprostają etycznym wymaganiom zawodu psychologa. Nikt z badanych nie założył, że będzie nieetycznym psychologiem. Studenci, którzy nie wiedzą, czy będą etycznymi psychologami wyjaśniali swoje odpowiedzi w sposób następujący: „Wpadek nie da się wykluczyć, chociaż mam nadzieję, że mi się uda”, „Będę się starała być etycznym psychologiem, ale nie zawsze jest to możliwe, przez konflikty interesów”, „Mam nadzieję że tak, ale nie znam swojej przyszłości, nie wiem co mnie spotka, na pewno będę się starać zrobić wszystko, aby psychologiem etycznym być”, „Chciałabym, życie to zweryfikuje”, „Ciężko mówić o przyszłości, ponieważ nie wiem, w jakich warunkach będę się znajdowała, ale postaram się zrobić wszystko aby postępować etycznie”, „Będę się starała być etyczną, jednak pewne dylematy są dla mnie na tyle trudne w tej chwili, że nie potrafię przewidzieć jak się zachowam” itp. Wszystkie wyjaśnienia studentów były do siebie zbliżone, tylko jeden przypadek odnosił się do odmiennych kategorii: „Niektóre problemy związane z zawodem psychologa, określające jego etyczność bądź nieetyczność zdają mi się nieistotne bądź nierealne do zastosowania w zastanym świecie”. Wydaje się, że w powyższych wynikach ujawnia się optymistyczna wizja zawodu psychologa, należy jednak pamiętać, że są to tylko oczekiwania i aspiracje studentów. Istotne jest jednak to, że stawiają sobie oni za cel bycie etycznymi psychologami.

Na koniec warto przyrzeć się relacji między odpowiedziami na dwa wyżej wspomniane pytania. Podczas badania 42% studentów udzieliło na oba pozytywnej odpowiedzi (a więc postrzegają siebie jako etycznych studentów i zamierzają być etycznymi psychologami), 11% oceniło siebie jako etycznych studentów, ale nie ma pewności, że będą się etycznie zachowywać w przyszłości, ok. 34% badanych nie potrafi ocenić siebie obecnie jako osoby etyczne czy też nieetyczne, ale w przyszłości widzą siebie jako etycznych psychologów. Tylko 9% respondentów udzieliło odpowiedzi „Nie wiem” na oba pytania. 3,6% oceniło siebie jako nieetycznych studentów, natomiast ma zamiar być etycznymi psychologami. Fakt, iż największy odsetek badanych ocenia siebie jako etycznych i zamierza działać zgodnie z zasadami etyki w przyszłości, jest prawdopodobnie przejawem wrażliwości etycznej wśród studentów, co jest po części skutkiem wprowadzenia kursów etyki do podstaw programowych na studiach. Powyższe dane mogą być punktem wyjścia nie tylko w dyskusji nad przyczynami takiego stanu rzeczy, ale i w refleksji nad tym, co zrobić, by liczba studentów i psychologów działających etycznie stale rosła.

Skąd studenci wiedzieli, jak opisać etycznego i nieetycznego psychologa? Prawdopodobnie pewne informacje na ten temat wynieśli z kursu etyki. Etycy wyrażają swoje poglądy w starannie opracowanych kodeksach, z jakimi mamy do czynienia także w dziedzinie psychologii.

Kodeksy etyczne

Z pomocą przyszły studentom prawdopodobnie wspomniane już **Kodeks etyczno-zawodowy psychologa** (*Kodeks etyczny zawodu psychologa*, 2010) oraz **Kodeks Etyczny Psychoterapeuty** (*Kodeks Etyczny Psychoterapeuty*, bdw)². Do kodeksu etycznego odwoływała się także Lisa podczas rozmowy ze swoim superwizorem (por. ramka — Najważniejsze sceny, scena B). Pierwsze kodeksy etyki zawodowej powstały już w starożytności (por. Stepulak, 2001). Kodeksy psychologiczne opracowano w latach 60. XX wieku. Według Brzezińskiego i Toeplitz-Winiewskiej najważniejsze zasady, jakimi powinien się kierować psycholog, to **zasada zachowania autonomii klienta, godności, prywatności oraz poufności relacji** (Brzeziński, Toeplitz-Winiewska, 2008). Superwizor Lisy uważa zaś niesienie pomocy za najważniejszą zasadę, jaką powinna kierować się terapeutka (por. ramka — Najważniejsze sceny, scena B). Warto podkreślić, iż treść kodeksów w poszczególnych krajach nieco różni się od siebie. Stepulak (2001) wskazuje na fakt, iż kodeks amerykański jest jednym z bardziej liberalnych, zaś francuski jednym z najbardziej rygorystycznych kodeksów na świecie. Podstawą wszystkich kodeksów jest postrzeganie drugiego człowieka jako **osoby**. **Cele kodeksów etycznych** spójnie opisuje Augustyn Bańka (1996). Mają one być źródłem informacji o tym, co jest niemoralne, a także o zachowaniach, które spełniają standardy, promować zachowania optymalne oraz uczyć odróżniać zachowania pożądane od niepożądanych.

Można zadać pytanie, czy istnienie takich kodeksów jest konieczne, czy wystarczy Powszechna Deklaracja Praw Człowieka ONZ? Stepulak pisze, że każdy psycholog powinien nie tylko zapoznać się z kodeksem zawodowym, ale i właśnie przyswoić sobie wartości zawarte w Deklaracji. Sam kodeks jest jednak konieczny do etycznego uprawiania zawodu psychologa (Stepulak, 2007).

---

² Istnieje wiele kodeksów etycznych psychoterapeuty, które zostały opracowane przez psychoterapeutów reprezentujących różne nurty psychoterapii, np. wywodzących się z Polskiego Towarzystwa Psychiatrycznego czy Polskiego Towarzystwa Psychoterapii Psychodynamicznej. Kodeksy można odnaleźć na stronach internetowych prezentujących dane kierunki psychoterapeutyczne.

Tajemnica zawodowa w profesji psychologa

Warto jeszcze przyrzeć się zagadnieniu tajemnicy zawodowej psychologa, które według Stepulaka jest istotnym elementem większości kodeksów etycznych (por. Stepulak, 2004). Problem ten pojawił się w życiu Lisy, która zastanawiała się nad tym, czy i kiedy wyjawić Rafi informację na temat swojego syna, a Davidowi o pacjentce. Badania Stepulaka (2001) wykazały, że większość psychologów (60%) za najważniejszy dylemat etyczny uważa problem zachowania tajemnicy zawodowej. Dlaczego? Ponieważ, jak twierdzi wspomniany autor, jest to źródło najtrudniejszych problemów, jakie pojawiają się na ścieżce zawodowej psychologa (por. Stepulak, 2001). Nie chodzi oczywiście o to, że zlikwidowanie obowiązku zachowania tajemnicy zawodowej przez psychologa pomogłoby przezwyciężyć problemy, lecz o to, że przestrzeganie tej tajemnicy jest bardzo trudne. Psycholog musi zabezpieczyć wszelkie informacje o pacjencie, nie tylko całą dokumentację medyczną, ale także to, co zapisze w notatkach na temat pacjenta. Punkt 21 *Kodeksu Etyczno-Zawodowego Psychologa* brzmi następująco:

Psychologa obowiązuje przestrzeganie tajemnicy zawodowej. Ujawnienie wiadomości objętych tajemnicą zawodową może nastąpić jedynie wtedy, gdy poważnie zagrożone jest bezpieczeństwo klienta lub innych osób. Jeśli jest to możliwe, decyzję w tej sprawie należy dokładnie omówić z doświadczonym i bezstronnym kolegą. Materiały poufne powinny być komisyjnie zniszczone, jeżeli zaistnieją warunki grożące ich ujawnieniem (*Kodeks etyczny zawodu psychologa*, 2010).

Psycholog nie może więc opowiadać znajomym o leczonych przez niego przypadkach, nie ma także prawa informować rodziny pacjenta o jego stanie, chyba że istnieje niebezpieczeństwo dla życia. Jedyne właściwe czas i miejsce na mówienie o pacjencie to superwizja. Psycholog pracujący w szkole czy w poradni psychologiczno-pedagogicznej również musi przestrzegać tajemnicy zawodowej, tak wobec nauczycieli, jak i w stosunku do rodziców czy opiekunów dziecka, chyba że zasady placówki mówią inaczej (w takim przypadku psycholog ma obowiązek podczas pierwszego spotkania z pacjentem poinformować go o konieczności przekazania dotyczących go danych innym osobom, co z oczywistych względów może utrudnić nawiązanie psychologicznej relacji opartej na zaufaniu). **Dziecku przysługują podobne prawa jak osobie dorosłej**, co wypływa między innymi z zasady poszanowania ludzkiej godności i autonomii w ogóle.

Bardzo ważne jest też etyczne **przechowywanie dokumentacji psychologicznej**, o czym nie wspomina *Kodeks etyczno-zawodowy psychologa*, aczkolwiek jest to temat poruszany w literaturze specjalistycznej oraz regulowany przez odpowiednie przepisy (por. Brzeziński i in., 2009). Według autorów *Etyki zawodu*

psychologa (2009) psycholog powinien po zakończeniu pracy z klientem przez 5 lat przechowywać dokumentację w bezpiecznym miejscu, do którego nie mają dostępu osoby niepożądane, chyba że prawo stanowi inaczej. Niektóre akty prawne mówią nawet o przechowywaniu dokumentacji przez 20 lat (np. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dn. 14.07.2010 r. w sprawie rodzajów dokumentacji badań i orzeczeń psychologicznych, sposobu jej prowadzenia, przechowywania i udostępniania oraz wzorów stosowanych dokumentów). Szczegóły owych aktów prawnych odnaleźć można w „Etyce zawodu psychologa” (por. Brzeziński i in., 2009) lub na stronie internetowej ministerstwa. Terapeuta powinien zabezpieczyć dokumentację psychologiczną nawet po swojej śmierci. Jak tego dokonać? Według Casemore’a (Casemore, 2005B) powinien w testamencie podać nazwiska dwóch psychologów, którzy po jego śmierci otrzymają jego pełną dokumentację i będą zobowiązani ją zniszczyć.

Tajemnicy zawodu psychologa wyraźnie przestrzega bohaterka omawianego filmu — Lisa. Nie rozmawia z mężem o swojej nowej pacjentce, chociaż wypowiada się na temat „anonimowej” dziewczyny Davida. Kiedy oboje spotykają swego syna z Rafi, Lisa chowa się, nie wyjaśnia jednak mężowi dlaczego musiała to zrobić, mówi tylko, że ukrywa się przed pacjentką i nic więcej nie może zdradzić. Mąż nie dopytuje o szczegóły, prawdopodobnie przyzwyczał się już do „zawodowego milczenia” swej żony. Zasada anonimowości została stworzona dla dobra pacjenta. Nikt nie powinien być w stanie zidentyfikować jego osoby, ze względu na jego bezpieczeństwo fizyczne. Sama świadomość istnienia tajemnicy zapewnia także pacjentom bezpieczeństwo psychiczne, co umożliwia zbudowanie relacji z terapeutą opartej na **zaufaniu**. Obok zaufania ważnym elementem tajemnicy zawodowej psychologa jest **dyskrecja**, czyli...

...postawa szacunku wobec osobistych tajemnic drugiego człowieka, polegająca na ich zachowaniu i nierozgłaszaniu (aspekt negatywny), a ponadto na nie-wtrącaniu się do intymnych dziedzin jego osobistego życia (aspekt pozytywny) (Stepulak, 2001, s. 30).

Dlaczego psycholog powinien dochowywać tajemnicy zawodowej?

Stepulak wskazuje na trzy najważniejsze rodzaje argumentów za przestrzeganiem tajemnicy zawodowej (por. Stepulak, 2001, s. 34). Po pierwsze, psycholog nie chce stracić zaufania klientów (**argument konwencjonalistyczny**). Po drugie, nie chce dotykać prywatnych aspektów życia klienta, szanuje prawo do integralności ludzkiej osoby (**argument związany z prawem do autonomii i prywatności**). Po trzecie, chce być lojalnym wobec pacjenta i przestrzegać zasad *Kodeksu etyczno-zawodowego psychologa* (**argument oparty na wierności i lojalności**).

Przestrzeganie tajemnicy zawodowej obowiązuje również współpracowników psychologa, w tym studentów. Kiedy terapeuta staje w obliczu konkretnej sy-

tuacji i zadaje sobie pytanie o to, czy złamać tajemnicę zawodową. Brzeziński i Toeplitz-Winiewska (2008) sugerują, że powinien się zastanowić się nad kosztami takiego posunięcia. Ważna jest ochrona prywatności nie tylko klienta, ale i innych osób. Czy mamy prawo powiedzieć rodzinie pacjenta, że ma on skłonności samobójcze? Czy powinniśmy zgłosić na policję fakt, że nasz klient przed laty popełnił przestępstwo? Czy należy poinformować rodziców, że ich córka cierpi na bulimie? Na te i podobne pytania muszą odpowiadać (często jedynie sobie samym) psycholodzy w każdym dniu swojej pracy. Warto zapytać o to, jak często łamią oni tajemnicę zawodową oraz jaka grozi im za to kara. Stepulak (2001) podaje wyniki badań, według których 70% pracowników służby zdrowia i studentów nauk medycznych wyjawia intymne informacje o pacjentach podczas spotkań towarzyskich, a 57% mówi o nich współmałżonkom (Beauchamp, Childress, 1996, za: Stepulak, 2001). Jak widać, zjawisko nie ma więc charakteru marginalnego, stąd też tym bardziej należy poruszać tę problematykę w dyskusjach o dylematach etycznych. Polskie ustawodawstwo reguluje zagadnienia tajemnicy państwowej i służbowej w *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, artykuły 49, 51), Ustawie o ochronie informacji niejawnych z dn. 22.01.1999 roku oraz Ustawie o ochronie danych osobowych z dn. 29.08.1997 roku. Prawną konsekwencją złamania tajemnicy zawodowej może być **kara grzywny, kara ograniczenia wolności lub pozbawienia wolności do lat 2** (art. 266.1. k.k.). Z kolei *Ustawa o zawodzie psychologa i samorządzie zawodowym psychologów* (Ustawa z dnia 8 czerwca 2001 r. O zawodzie psychologa i samorządzie zawodowym psychologów) wyznacza następujące kary za złamanie tajemnicy zawodowej psychologa: **upomnienie, nagany z ostrzeżeniem, zawieszenie prawa do wykonywania zawodu psychologa na czas od 3 do 12 miesięcy oraz skreślenie z listy psychologów z pozbawieniem prawa wykonywania zawodu (art. 21)**. Należy zauważyć, że jeśli psycholog jest związany tajemnicą zawodową, to nie może on być świadkiem w sprawie dotyczącej jego pacjenta. Jeśli pacjent przyzna się do popełnienia przestępstwa, to „w dokumentacji dotyczącej badań i przebiegu leczenia osoby z zaburzeniami psychicznymi nie utrwała się oświadczeń obejmujących przyznanie się do popełnienia czynu zabronionego pod groźbą kary” (Ustawa z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego, art. 51).

Oczywiście w wyjątkowych przypadkach, kiedy występuje **zagrożenie bezpieczeństwa klienta i innych osób**, na przykład tych, których klient zamierza skrzywdzić, psycholog może zostać z przestrzegania tej tajemnicy zwolniony (Ustawa z dnia 8 czerwca 2001 r. O zawodzie psychologa i samorządzie zawodowym psychologów). Klauzula ta obejmuje nie tylko zagrożenie życia, ale i zdrowia. Tym samym jeśli w opinii psychologa dana sytuacja nie stwarza niebezpieczeństwa dla pacjenta ani dla innych osób, ma on prawo odmówić składania zeznań. Najważniejsze jest **dobro pacjenta**. Jak podkreśla Jones (Jones, 2005B), terapeuta nie ma obowiązku odpowiadać na pytania prawników czy

policii ani wydawać oświadczeń dotyczących stanu pacjenta. Co więcej, nie ma także obowiązku pojawiać się w sądzie na żądanie stron czy na życzenie adwokatów (nie może odmówić tylko w przypadku nakazu sądowego do stawienia się w charakterze świadka). Oczywiście, terapeuta może dobrowolnie zeznawać w sądzie, jeśli uzna, że mogłoby to pomóc jego klientowi. Jones opisuje ciekawą sytuację, w której terapeuta zachowuje tajemnicę zawodową, lecz klient ujawnia informacje, o których terapeuta milczał. Psycholog może być wtedy posądzony o zatajenie ważnych informacji. Warto więc w miarę możliwości uzgadniać takie sprawy z pacjentem przed rozprawą. Przed wyjawieniem intymnych informacji o pacjencie powinno się zasięgnąć porady superwizora, prawnika oraz agenta ubezpieczeniowego, a także porozmawiać o tym z samym pacjentem (w celu uzyskania jego zgody lub uprzedzenia go o wyjawieniu danych). Schneider M. Corey i Gerald Corey wyliczają **pięć przypadków, w których można akceptować złamanie tajemnicy zawodowej psychoterapeuty** (Corey, Corey, 1995, za: Stepulak, 2001, s. 190). Są to sytuacje, w których: pacjent może wyrządzić krzywdę sobie i innym, jest w znacznym stopniu upośledzony, wyraził pisemną zgodę na wyjawienie informacji o sobie, terapeuta przypuszcza, że mógł dokonać nadużyć wobec dzieci i osób w podeszłym wieku oraz gdy terapeuta otrzymał nakaz sądowy (Ibid.).

Etyczne dylematy polskich psychologów

Omawiany tu problem tajemnicy zawodowej jest według Stepulaka (2001) najczęściej podnoszonym przez polskich psychologów zagadnieniem, co wynika z przeprowadzonych przez niego badań empirycznych. Aż 48% badanych uważa, że jest to problem najtrudniejszy do rozwiązania. **Inne etyczne dylematy psychologów dotyczą** między innymi: badań na zlecenie osób trzecich bez zgody samych zainteresowanych (26%), trudności decyzyjnych w stawianiu diagnozy i wydawaniu opinii psychologicznych (25%), współpracy z innymi psychologami i przedstawicielami innych zawodów (23%), interakcji na linii psycholog—osoba badana (20%), obiektywizmu i bezstronności w pracy (16%), braku odpowiednich kompetencji zawodowych (14%), honorariów i problemu łapówek za wykonywanie pracy (9%), niekorzystnych warunków pracy (9%), braku satysfakcji zawodowej (9%) oraz różnic światopoglądowych i religijnych w relacji psycholog—klient (9%). Jak więc widać, już w czasie studiów warto zastanowić się nad dylematami etycznymi psychologa, gdyż prawdopodobieństwo ich uniknięcia w pracy zawodowej jest znikome.

Wrażliwość etyczna

Na koniec rozważań nad etycznymi dylematami związanymi z wykonywaniem zawodu psychologa warto zapoznać się z pojęciem etycznej, moralnej wrażliwości. Można ją zdefiniować jako wrażliwość wypływającą ze „swoistego zmysłu moralnego, rozumianego jako indywidualnie zróżnicowana zdolność czy dyspozycja do bezpośredniego rozpoznawania dobra i zła (moralnego)” (Spendel, 2005, s. 88). Według Zbigniewa Spendla wyznacznikami poziomu moralnej wrażliwości są poziom posiadanej wiedzy na temat problemów i koncepcji etycznych, postawy autorytetów naukowych, treść oraz stopień zaznajomienia się z regułami badawczymi, a także indywidualne różnice „poczucia moralności” (Spendel, 2008). Rozwój owej wrażliwości jest w zawodzie psychologa niezwykle istotny, chociaż nie istnieją żadne prawne nakazy, które by jej dotyczyły. W *Kodeksie Etycznym Psychoterapeuty* (*Kodeks Etyczny Psychoterapeuty*, bdw) czytamy, iż ma on...

...pomóc w kształtowaniu wrażliwości etycznej, ma uzmysławiać wagę tych procedur, które chronią etyczny charakter procesu terapii oraz ma ułatwiać podejmowanie konkretnych etycznych decyzji. Nie stanowi jednak prawa w ścisłym tego słowa znaczeniu; raczej określa standard odpowiedniego zachowania i postępowania terapeuty, nie zwalniając go wszakże z obowiązku własnej wrażliwości i osobistej odpowiedzialności za przebieg terapii.

Tak więc to na samym psychologu spoczywa odpowiedzialność za etyczne wykonywanie swego zawodu. To także on zdecyduje o tym, na ile ważna jest dla niego ta sfera w podwyższaniu własnych zawodowych kompetencji. Podczas studiów psychologicznych w kształtowaniu wrażliwości etycznej pomocne mają być zajęcia z etyki zawodu psychologa. Koniecznie trzeba jednak podkreślić za Chyrowicz (por. Chyrowicz, 2009), że zadaniem etyki jest nie tylko przekazywanie pewnych reguł i norm, ale i przedstawianie konkretnej argumentacji, dlaczego te a nie inne zasady zostały powszechnie przyjęte. W kształtowaniu etycznej wrażliwości należy więc zadbać nie tylko o wyuczenie zasad, ale i o ich przemyślenie. Według Chyrowicz rozpoznanie wartości jest podstawą silnej wrażliwości. Jak pisze:

Etyka zawodowa dla psychologów to wiele teoretyczno-praktycznych sądów (norm) dotyczących wykonywania tego zawodu. Do tego, by móc w konkretnej sytuacji zastosować te normy, potrzebna jest moralna wrażliwość. Nie zastąpi jej żaden kodeks zawodowy, ponieważ życie jest bogatsze od kodeksów (Chyrowicz, 2009, s. 67).

Na koniec warto dodać, iż drugim obok wrażliwości etycznej ważnym pojęciem jest świadomość etyczna, którą Spendel definiuje jako...

...pewne przekonania istotne dla regulacji „czynności moralnych”, takich czynności podejmowanych przez tę jednostkę (lub grupę), które podlegają kwalifikacji moralnej, czyli — przynajmniej — tego rodzaju czynności, iż bezpośrednie lub pośrednie ich rezultaty są nieobojętne dla realizacji wartości cenionych przez inne osoby (Spendel, 2005, s. 43—44).

Autor ów opisuje strukturę, a także warunki oraz wyznaczniki społecznej i indywidualnej świadomości etycznej, do których zalicza między innymi moralną wrażliwość. Podkreśla jednak, że być może świadomość etyczna i wrażliwość moralna to tylko kategorie opisowe, będące „narzędziami psychologicznego opisu zachowania i przeżywania” (Ibid., s. 89). Z tej perspektywy wrażliwość moralna oznaczałaby

(1) psychologiczną, tj. świadomościową, dostępność owej wiedzy (na temat moralnych aspektów zachowania — przyp. autorki), sposób jej doświadczania czy przeżywania, czyli — w pewnym sensie — samoświadomość etyczną jednostki, bądź (2) moc regulacyjną jednostkowego mechanizmu regulacji zachowania w aspekcie zachowań podlegających ocenie moralnej (Spendel, 2005, s. 89).

Podsumowanie

Studenci oraz psychologowie wciąż muszą uczyć się wrażliwości etycznej, stąd też tak ważne jest włączanie etyki w proces kształcenia, także do programu kursów specjalistycznych prowadzonych po ukończeniu przez słuchaczy studiów magisterskich. Wydaje się bowiem, że kiedy w praktyce mamy do czynienia z realnymi dylematami etycznymi, trudno jest nam podjąć właściwą decyzję, kierując się wyłącznie zapisami zawartymi w kodeksach etycznych.

Moralność: serce czy rozum?

Źródło moralności człowieka z perspektywy filozoficznej było różnie opisywane. Według niektórych jest nim rozum (Immanuel Kant, 2005; św. Tomasz z Akwinu, 1984), według innych emocje/intuicje (Ayer, 2001; Hume, 2005; Smith, 1989; Stevenson, 1944). Dokonywane przez psychologów rozwoju obserwacje dzieci doprowadziły Jeana Piageta i Laurence’a Kohlberga do wniosku, iż wraz z upływem lat przy podejmowaniu moralnych decyzji coraz częściej korzystamy z rozumu. W nurcie tym sytuują się także David A. Pizarro i Paul Bloom (2003). Drugie podejście również ma swoich zwolenników (por. Damasio, 1994; Blair, 1995; Haidt, 2001; Koenigs i in., 2007). To afektywne ujęcie jest powiązane z etycznym intuicjonizmem, to znaczy z faktem, że ludzie niekoniecznie potrafią wyjaśnić, dlaczego zachowaliby się w dany sposób, ale mają poczucie, że takie postępowanie byłoby słuszne. Spór o źródło moralności

na gruncie psychologii nie został jeszcze ostatecznie rozstrzygnięty. Najczęściej jednak wskazuje się na wspólne działanie obu czynników w procesie decyzyjnym (por. Sauer, 2012; Tyszka, 2009). Hanno Sauer podkreśla, że w procesie edukacji uczymy się naszych intuicji moralnych, ważne są więc w nim zarówno rozum, jak i intuicja. Chociaż, jak pisze Tadeusz Tyszka (2010), istotne w procesie oceniania są nie tylko systemy emocjonalny i racjonalny, ale i warunki panujące w otoczeniu, takie jak zapach, czystość pomieszczenia, wywołanie wstrętu czy przypomnienie badanym nieprzyjemnego przeżycia tuż przed oceną dotyczącą sfery moralności.

Stąd też powinniśmy szukać okazji do zastanowienia się nad nimi jeszcze przed ich wystąpieniem w sytuacji realnej — wówczas być może w przyszłości łatwiej nam będzie podjąć właściwą decyzję. Jedną z okazji ku temu jest przyznanie się historii Lisy, która jako terapeutka stanęła przed poważnym dylematem etycznym. Czy powinna była przerwać terapię Rafi, czy też kontynuować sesję? Na to pytanie każdy z czytelników musi sobie odpowiedzieć samodzielnie, bo etyka prędzej czy później wymusza podjęcie indywidualnej decyzji, za którą każda jednostka weźmie odpowiedzialność. Warto więc zgłębiać ją już dziś.

Należy pamiętać, że film „Serce nie sługa” może inicjować dyskusje na temat licznych innych zagadnień natury psychologicznej, chociażby zjawiskach społecznych (np. o atrakcyjności społecznej, psychologii miłości), emocjach i motywacji, procesach poznawczych czy aspektach ewolucyjnych (np. o doborze krewniaczym i teorii altruizmu). W omawianym filmie dla widza są interesujące nie tylko etyczne aspekty psychoterapii, które wydają się tylko jednym z wątków filmu, ale przede wszystkim przepełniona namiętnością i jednocześnie lękiem przed odrzuceniem miłosna historia Rafi i Davida, a także relacja matki z synem, w której Lisa oczekuje od Davida podjęcia najważniejszych decyzji w życiu przy wzięciu pod uwagę jej opinii. Być może warto przyrzeć się również skromnej roli ojca w filmie czy też trudnościom powodowanym przez sytuację rozwodu i nieposiadanie potomstwa. Z pewnością każdy widz znajdzie w omawianym tu filmie taki wątek, który pobudzi go do refleksji, niekoniecznie o charakterze naukowym, lecz po prostu filozoficzno-egzystencjalnym, jaka jest niezbędna do osiągnięcia autentycznego i wolnego od ograniczeń życia.

Propozycja psychologicznej pracy z filmem

Czas trwania zajęć: 3—4 godziny

Schemat zajęć:

1. **Wprowadzenie:** opracowany w oparciu o treść niniejszego rozdziału i zalecaną w nim literaturę wstęp prowadzącego, dotyczący etyki zawodu psychologa,

czasu jej uformowania się oraz celu kształcenia wrażliwości i świadomości etycznej u studentów.

2. **Refleksja przed rozpoczęciem filmu:** prowadzący prosi studentów o postawienie się w sytuacji terapeuty, który dowiaduje się o związku pacjenta z ich synem/córką i pyta ich, jak postąpiliby w tej sytuacji. Czy przerwaliby terapię, czy prowadziliby ją dalej, a jeśli tak, to pod jakimi warunkami? Czy wyznaliby pacjentowi prawdę natychmiast, czy dopiero po pewnym czasie?
3. **Prezentacja filmu:** prowadzący zwraca uwagę studentów na trzy najważniejsze sceny (por. Dodatki — scena A, B, C)
4. **Refleksja po zobaczeniu filmu:** studenci mają możliwość ustosunkowania się do swych poprzednich wypowiedzi. Czy terapeutka postąpiła tak, jak postąpiliby oni? Czy film w jakikolwiek sposób wpłynął na zmianę ich decyzji? Co sądzą o zachowaniu Lisy? Czy powinna była spotkać się z Rafi po zakończeniu terapii? Dlaczego dawała inne rady synowi, a inne Rafi co do związku z osobą o odmiennym wyznaniu czy z taką, z którą dzieli ich duża różnica wieku? Czy psycholog ma prawo ingerować w system wartości pacjenta? (Refleksja może być uzupełniona o opracowane na podstawie treści zawartych w niniejszym rozdziale wyjaśnienia prowadzącego.)
5. **Analiza kodeksów etycznych:** prowadzący dobiera studentów w pary, każda z nich otrzymuje *Kodeks etyczno-zawodowy psychologa* lub *Kodeks Etyczny Psychoterapeuty*. Zadaniem studentów jest odnalezienie w tych źródłach odpowiedzi na powyższe pytania. Czy na wszystkie pytania da się znaleźć odpowiedź w kodeksach? Jaka jest funkcja kodeksów?
6. **Refleksja nad problemem oddzielenia życia prywatnego od zawodowego:** czy psycholog powinien leczyć swoich znajomych? Co zrobić w sytuacji, gdy ktoś znajomy nie może się zwrócić o pomoc do innego specjalisty? Czy psycholog powinien utrzymywać relacje towarzyskie/seksualne z obecnymi/byłymi pacjentami? (Refleksja może być uzupełniona o treści zawarte w niniejszym rozdziale.)
7. **Refleksja nad problemem tajemnicy zawodowej psychologa:** czy psycholog/lekarz powinien informować pacjenta o zbliżającej się śmierci? Jak długo powinno się przechowywać dokumentację psychologiczną? W jakich sytuacjach powinno się odstąpić od zachowania tajemnicy zawodowej? (Refleksja może być uzupełniona o treści zawarte w niniejszym rozdziale.)
8. **Refleksja nad wynikami badań Mariana Stepulaka (2001):** dlaczego zawód psychologa nie cieszy się dużym zaufaniem uczniów? Dlaczego od psychologów nie wymaga się zachowywania w największym stopniu standardów etycznych? (Refleksja może być uzupełniona o treści zawarte w niniejszym rozdziale, por. ramka — Czy psycholog powinien być etyczny?)
9. **Praca w grupach:** studenci dobierają się w pary. Jeden wchodzi w rolę terapeuty, drugi w rolę pacjenta. Każdy otrzymuje następujący opis swej roli:
  - a) **Psychoterapeuta:** od dziesięciu lat prowadzisz swój własny gabinet. Czujesz się doświadczonym psychologiem, który pomógł już wielu pacjentom.

Właśnie prowadzisz terapię czterdziestoletniego pacjenta, który zgłosił się na terapię z powodu występowania u niego stanów depresyjnych i, jak sam twierdzi, „trudności w odnalezieniu sensu życia”. Pacjent podczas ostatniego spotkania opowiedział ci historię, która wydarzyła się dwadzieścia lat temu w czasie wakacji. Przyznał się do dokonania napaści seksualnej na nowo poznaną dziewczynę. Twierdził jednak, że dziewczyna sama się o to prosiła i chociaż na początku wydawała się go podrywać (przez tydzień „chodzili ze sobą”), później krzyczała i uciekła. Nigdy już jej nie widział. Pytania: jak byś postąpił w takiej sytuacji? Czy powiedziałbyś komukolwiek o tym, co wyznał ci pacjent, zgłosiłbyś fakt seksualnej napaści? Zadanie: przemyśl, jak byś się zachował w takiej sytuacji i umów się z pacjentem na następną sesję.

- b) Pacjent:** jesteś czterdziestoletnim mężczyzną, który zgłosił się na terapię z powodu stanów depresyjnych i „trudności w odnalezieniu sensu życia”. Podczas ostatniego spotkania opowiedziałeś terapeucie historię, która wydarzyła się w czasie wakacji dwadzieścia lat temu. Przyznałeś się do seksualnej napaści na nowo poznaną dziewczynę, którą znałeś od tygodnia i „chodziłeś” z nią. W twojej opinii dziewczyna sama się o to prosiła, ale chociaż na początku podrywała cię, później krzyczała i uciekła. Powiedziałeś terapeucie, że nigdy już jej nie widziałeś. To jednak nieprawda, gdyż po wielu latach spotkałeś ją w swoim mieście. Postanowiłeś ją śledzić, by znaleźć okazję, by ją przeprosić za to, co wówczas zrobiłeś. Kiedy dziewczyna weszła do restauracji, w towarzyszącej jej osobie rozpoznałeś swoją terapeutkę. Na kolejnej sesji zamierzasz wyznać całą prawdę i dopytać się o to, kim jest ta dziewczyna (przypuszczasz, że to siostrzenica terapeutki). Chciałbyś móc się z nią spotkać i osobiście przeprosić za swój niegdyśiejszy czyn. Liczysz, że pomoże ci w tym terapeutka. Zadanie: wyznaj podczas sesji terapeutce całą prawdę, spróbuj uzyskać od niej informacje o dziewczynie i zaaranżować spotkanie.

Studenci odgrywają swoje role, pracując w parach. Następnie przedstawiają na forum grupy, jak rozwiązyali tę sytuację oraz dyskutują, czy terapeuta postąpił słusznie. Jakie etyczne dylematy pojawiły się w tym przykładzie? Czy psychoterapeuta rozwiązałby dylemat inaczej, jeśli nie znałby ofiary seksualnej napaści sprzed lat?

Polecane filmy

Sala samobójców, prod. Polska, 2011, reż. Jan Komasa, czas trwania: 117 min
Nastoletni Dominik postanawia rozwiązać swoje problemy, wchodząc do wirtualnego miejsca spotkań, „Sali samobójców”. W filmie pojawia się problem udzie-

lania psychologicznego wsparcia osobom zamierzającym popełnić samobójstwo, jest również poruszone zagadnienie relacji między pomocą psychologiczną i psychiatryczną.

Eksperyment (Experiment), prod. USA, 2010, reż. Paul Scheuring, czas trwania: 96 min

Film opowiada o eksperymencie psychologicznym przypominającym Stanfordzki Eksperyment Więzienny Philipa Zimbardo oraz o etycznych dylematach psychologa jako badacza.

Całe życie z wariatami (Shrink), prod. USA, 2009, reż. Jonas Pate, czas trwania: 104 min

Historia znanego psychiatry, który łamie zasady etyki psychologa, a także wątpli w skuteczność swojej pracy.

Depresja gangstera (Analyze This), prod. USA, 1999, reż. Harold Ramis, czas trwania: 103 min

Paul Vitti, szef mafii, postanawia wyleczyć się ze swoich problemów natury psychicznej. Rozpoczyna terapię, która prowadzi między innymi do bardzo wyraźnego zatarcia granicy między lekarzem a pacjentem.

Buntownik z wyboru (Good Will Hunting), prod. USA, 1997, reż. Gus Van Sant, czas trwania: 126 min

Film przedstawia proces terapii Willa, uzdolnionego matematycznie szkolnego woźnego, który mimo licznych problemów, dzięki działaniom słynącego z niekonwencjonalnych metod terapeuty Seana ma szansę na to, by jego stan się poprawił. Film ukazuje etyczne dylematy psychoterapeuty.

Niebieskoocy (Blue Eyed), prod. Niemcy, USA, 1996, reż. Bertram Verhaag, czas trwania: 90 min

Film jest zapisem przebiegu przeprowadzonego przez Jane Elliott eksperymentu (1995). Kolor oczu stał się w nim podstawą do podzielenia badanych na dwie grupy: gorszych i lepszych. W obrazie owym ukazano etyczne dylematy psychologa w roli badacza oraz poruszono problematykę rasizmu.

Lot nad kukułczym gniazdem (One Flew Over the Cuckoo's Nest), prod. USA, 1975, reż. Miloš Forman, czas trwania: 133 min

McMurphy chcąc uniknąć więzienia, symuluje chorobę psychiczną i trafia do szpitala psychiatrycznego. Obowiązuje tam wiele szkodliwych dla pacjentów zasad. Film porusza problem granicy między normalnością a obłądem, jest również ilustracją łamania postanowień kodeksów etycznych regulujących postępowanie psychologa.

Polecane książki

- Brzeziński, J., Chyrowicz, B., Poznaniak, W., Toeplitz-Winiewska, M. (2009). *Etyka zawodu psychologa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Brzeziński, J., Poznaniak, W. (red.). (1994). *Etyczne problemy działalności badawczej i praktycznej psychologów*. Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
- Brzeziński, J., Toeplitz-Winiewska, M. (2008). *Etyczne problemy działalności praktycznej, edukacyjnej i naukowej psychologa*. W: D. Doliński, J. Strelau (red.), *Psychologia* (t. 1, s. 137—174). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Jones, C., Shillito-Clarke, C., Syme, G., Hill, D., Casemore, R., Murdin, L. (2005). *Co wolno, a czego nie wolno terapeutom*. Przeł. E. Zaremba-Popławska. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Stepulak, M. (2001). *Tajemnica zawodowa psychologa*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Polecane strony internetowe

Oficjalna strona Polskiego Towarzystwa Psychologicznego (PTP), <http://www.ptp.org.pl/>

Oficjalna strona The American Psychological Association (APA), <http://www.apa.org/>

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>

Ustawa z dnia 8 czerwca 2001 r. O zawodzie psychologa i samorządzie zawodowym psychologów <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20010730763>

Ustawa z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19941110535>

Bibliografia

Ayer, A.J. (2001). *Language, Truth and Logic*. London: Penguin.

Ballard, B.W. (2000). *Understanding MacIntyre*. Lanham, New York, Oxford: University Press of America.

- Bańka, A. (1996). *O profesjonalizmie psychologicznym i jego związkach z nauką oraz etyką*. „Czasopismo Psychologiczne”, Tom 2, Nr 2, s. 81—100.
- Blair, R.J.R. (1995). *A cognitive developmental approach to mortality: investigating the psychopathy*. „Cognition”, 57, s. 1—29.
- Brzeziński, J. (1996). *Metodologia badań psychologicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Brzeziński, J., Chyrowicz, B., Poznaniak, W., Toeplitz-Winiewska, M. (2009). *Etyka zawodu psychologa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Brzeziński, J., Toeplitz-Winiewska, M. (2008). *Etyczne problemy działalności praktycznej, edukacyjnej i naukowej psychologa*. W: J. Strelau, D. Doliński (red.), *Psychologia* (t. 1, s. 137—174). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Casemore, R. (2005A). *W jaki sposób mogę się upewnić, że jestem świadom swoich uprzedzeń i ograniczam do minimum ich wpływ na moje relacje doradcze?* W: C. Jones, C. Shillito-Clarke, G. Syme, D. Hill, R. Casemore, L. Murdin (red.), *Co wolno, a czego nie wolno terapeutom* (s. 56—59). Przeł. E. Zaremba-Popławska. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Casemore, R. (2005B). *Jakie kwestie natury etycznej i praktycznej mogą być związane z przechowywaniem dokumentacji dotyczącej poszczególnych przypadków?* W: C. Jones, C. Shillito-Clarke, G. Syme, D. Hill, R. Casemore, L. Murdin (red.), *Co wolno, a czego nie wolno terapeutom* (s. 97—101). Przeł. E. Zaremba-Popławska. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Chyrowicz, B. (2009). *Etyka jako filozoficzny namysł nad moralnością*. W: J. Brzeziński, B. Chyrowicz, W. Poznaniak, M. Toeplitz-Winiewska (red.), *Etyka zawodu psychologa* (s. 17—31). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Damasio, A. (1994). *Descartes' Error: Emotion, Reason, and the Human Brain*. London: Putnam.
- Diogenes Laertios (2004). *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*. Przeł. I. Krońska [et al.]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dziamski, S. (2000). *Wykłady z nauki o moralności*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii.
- Fromm, E. (1996). *Ucieczka od wolności*. Przeł. O. i A. Ziemilscy. Warszawa: PAX.
- Fudaley, M. (1991). *Techniki i typy kłamstwa w nauce*. W: J. Goćkowski, K. Pigoń (red.), *Etyka zawodowa ludzi nauki* (s. 85—94). Wrocław—Warszawa—Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Grzesiuk, L. (2000). *Psychoterapia. Szkoły, zjawiska, techniki i specyficzne problemy*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Haidt, J. (2001). *The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment*. „Psychological Review”, 108, s. 814—834.
- Hume, D. (2005). *Traktat o naturze ludzkiej*. Przeł. C. Znamierowski. Warszawa: Fundacja Aletheia.
- Jones, C. (2005A). *Czy dopuszczalna jest sytuacja, gdy doradca utrzymuje z byłym klientem stosunki o charakterze przyjacielskim lub seksualnym?* W: C. Jones, C. Shillito-Clarke, G. Syme, D. Hill, R. Casemore, L. Murdin (red.), *Co wolno, a czego nie wolno terapeutom* (s. 59—64). Przeł. E. Zaremba-Popławska. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

- Jones, C. (2005B). *Na co powinien zwrócić uwagę doradca, gdy w związku z pracą z klientem kontaktują się z nim prawnicy, policja lub inni przedstawiciele władz albo gdy klient wymaga tego rodzaju pomocy w swojej sprawie?* W: C. Jones, C. Shillito-Clarke, G. Syme, D. Hill, R. Casemore, L. Murdin (red.), *Co wolno, a czego nie wolno terapeutycznie* (s. 45—50). Przeł. E. Zaremba-Popławska. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Jones, C., Shillito-Clarke, C., Syme, G., Hill, D., Casemore, R., Murdin, L. (2005). *Co wolno, a czego nie wolno terapeutycznie*. Przeł. E. Zaremba-Popławska. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Kant, I. (2005). *Metafizyka moralności*. Przeł. E. Nowak. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Keith-Spiegel, P., Koocher, G.P. (1998). *Ethics in Psychology: Professional Standards and Cases*. New York: Oxford University Press.
- Kodeks Etyczny Psychoterapeuty Polskiego Towarzystwa Psychiatrycznego. Pobrano 3.09.2014 z: <http://www.synapsis.pl/Kodeks-Etyczny-Psychoterapeuty-Polskiego-Towarzystwa-Psychiatrycznego.html>
- Kodeks Etyczny Psychoterapeuty. Pobrano 3.09.2014 z: <http://www.psychoterapiaptp.pl/Kodeks-etyczny.html>
- Kodeks etyczny zawodu psychologa (2010). W: J. Strelau, D. Doliński (red.), *Psychologia* (t. 1, s. 170—174). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Koenigs, M., Young, L., Adolphs, R., Tranel, D., Cushman, F., Hauser, M., Damasio, A. (2007). *Damage to the prefrontal cortex increases utilitarian moral judgments*. „Nature”, 446, s. 908—911.
- Kratochvil, S. (1986). *Zagadnienia grupowej psychoterapii nerwic*. Przeł. T. Wysokińska, B. Bigo. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lazari-Pawłowska, I. (1992). *Etyka. Pisma wybrane*. Wrocław: Ossolineum.
- MacIntyre, A. (1996). *Dziedzictwo cnoty. Studium z teorii moralności*. Przeł. Adam Chmielewski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Orwid, M., Pilecki, M. (2004). *Zagadnienia etyczne w psychoterapii wieku rozwojowego*. W: A. Margasiński, D. Probucka (red.), *Etyka. Psychologia. Psychoterapia* (s. 75—88). Kraków: Aureus.
- Ossowska, M. (1963). *Podstawy nauki o moralności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ostrowska, A. (1991). *Śmierć w doświadczeniu jednostki i społeczeństwa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Paruzel, M. (2011). *Moral psychology. Subject, possibilities and limitations*. W: D. Czajkowska-Ziobrowska (red.), *Academic areas of scientific knowledge* (s. 162—181). Poznań: Akademicki Instytut Naukowo Wydawniczy Altus.
- Paruzel-Czachura, M., Marchewka, K. (2013). *Kiedy być staję się mieć — rola etyki i moralności w biznesie*. W: L. Karczewski, H.A. Kretek (red.), *Etyka biznesu i społeczna odpowiedzialność organizacji jako wyzwanie XXI wieku* (s. 307—328). Opole: Oficyna Wydawnicza Politechniki Opolskiej.
- Piaget, J. (1967). *Mądrość i złudzenia filozofii*. Przeł. M. Mikłasz. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.

- Pizarro, D.A., Bloom, P. (2003). *The intelligence of the moral intuitions: A reply to Haidt (2001)*. „Psychological Review”, 110, s. 193—196.
- Poznaniak, W. (1994). *Podmiotowe i przedmiotowe aspekty pomagania psychologicznego*. W: J. Brzeziński, W. Poznaniak (red.), *Etyczne problemy działalności badawczej i praktycznej psychologów* (s. 111—120). Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
- Sauer, H. (2012). *Educated intuitions. Automaticity and rationality in moral judgment*. „Philosophical Explorations”, Vol. 15, No. 3, s. 255—275.
- Shillito-Clarke, C. (2005A). *Uprawianie seksu z klientem, praktykantem czy osobą korzystającą z superwizji lub podejmowanie aktywności seksualnej wobec kogoś takiego jest w naszej specjalności nieetyczne. Co właściwie oznacza w doradztwie, szkolnictwie lub superwizji pojęcie „aktywność seksualna”?* W: C. Jones, C. Shillito-Clarke, G. Syme, D. Hill, R. Casemore, L. Murdin (red.), *Co wolno, a czego nie wolno terapeutom* (s. 165—168). Przeł. E. Zaremba-Popławska. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Shillito-Clarke, C. (2005B). *Jakie problemy etyczne należy rozważyć, gdy był klient — wbrew chęciom terapeuty — upiera się przy podtrzymywaniu kontaktów?* W: C. Jones, C. Shillito-Clarke, G. Syme, D. Hill, R. Casemore, L. Murdin (red.), *Co wolno, a czego nie wolno terapeutom* (s. 101—104). Przeł. E. Zaremba-Popławska. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Smith, A. (1989). *The Theory of Moral Sentiments*. New York: Cambridge University Press.
- Spendel, Z. (1994). *Czy uprawianie psychologii jest moralne? Rozważania etyczne o badaniach naukowych w psychologii*. W: J. Brzeziński, W. Poznaniak (red.), *Etyczne problemy działalności badawczej i praktycznej psychologów* (s. 59—72). Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
- Spendel, Z. (2005). *Metodologia badań psychologicznych jako forma świadomości historycznej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Spendel, Z. (2008). *Według eksperta: Świadomość etyczna i wrażliwość moralna*. W: J. Strelau, D. Doliński (red.), *Psychologia* (t. 1, s. 153—154). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Stepulak, M. (2001). *Tajemnica zawodowa psychologa*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Stepulak, M. (2002). *Dylematy etyczno-zawodowe psychologa*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Stepulak, M. (2004). *Tajemnica zawodowa w zespole psychoterapeutycznym*. W: A. Margasiński, D. Probucka (red.), *Etyka. Psychologia. Psychoterapia* (s. 63—74). Kraków: Aureus.
- Stepulak, M. (2007). *Psycholog jako zawód zaufania społecznego*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Stevenson, C.L. (1944). *Ethics and Language*. New Haven: Yale University Press.
- Strelau, J., Brzeziński, J., Doliński, D. (2004). *Standardy kształcenia na pięcioletnich studiach psychologicznych. Założenia, doświadczenia, nowe wyzwania*. „Z czasopismo Psychologiczne”, nr 10, s. 205—219.
- Środa, M. (2006). *Co filozof może powiedzieć psychoterapeucie o etyce zawodowej?* „Psychoterapia”, 2 (137), s. 5—12.

- Toeplitz-Winiewska, M. (2009A). *Udzielanie pomocy psychologicznej*. W: J. Brzeziński, B. Chyrowicz, W. Poznaniak, M. Toeplitz-Winiewska (red.), *Etyka zawodu psychologa* (s. 235—263). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Toeplitz-Winiewska, M. (2009B). *Udzielanie pomocy psychologicznej*. W: J. Brzeziński, B. Chyrowicz, W. Poznaniak, M. Toeplitz-Winiewska (red.), *Etyka zawodu psychologa* (s. 82—100). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Tomasz z Akwinu (1984). *Dzieła wybrane*. Przeł. J. Salij. Poznań: Wydawnictwo „W drodze”.
- Tyszka, T. (2009). *Emocje moralne w podejmowaniu decyzji ekonomicznych*. W: J. Kozielecki (red.), *Nowe idee w psychologii* (s. 88—109). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Tyszka, T. (2010). *Decyzje zawierające konsekwencje moralne*. W: T. Tyszka (red.), *Decyzje. Perspektywa psychologiczna i ekonomiczna* (s. 165—190). Warszawa: Scholar.
- Woźniak-Krakowian, A. (2004). *Poczucie jakości życia terapeutów (zawodowych pomagaczy)*. *Psychospołeczny portret*. W: A. Margasiński, D. Probuscka (red.), *Etyka. Psychologia. Psychoterapia* (s. 141—156). Kraków: Aureus.

Summary

This chapter contains selected ethical issues in psychology, for example dilemma connected with relationship between private and professional life, which is presented by funny story of Lisa, psychotherapist from the movie “Prime”. The chapter includes terminological explanations, also problems of ethical codes and official secret. Author touches concrete problems of psychologists like: Can I see my patients at home? Can I have friendships or sex with my actual/previous patients? What should I do to solve my ethical dilemma? Can my faith have an impact on my professional life? Who is an ethical psychologist? Whom and in what circumstances can I take somebody into patient’s confidence? How long should I store my documentation? Author refers to professional literature and results of her empirical research, when she tries to answer all these questions.